

Dues visions de Barcelona als anys 30. El Pla de distribució en zones del territori català i el Pla Macià (1932-1934)

Hermínia Pujol i Estragués

Introducció

En el present treball es vol comparar, pel que fa a les seves propostes teòriques territorials i en especial per a la ciutat de Barcelona, dos Plans contemporanis: el *Pla de distribució en zones del territori català*, obra dels germans Nicolau Maria i Santiago Rubió i Tudurí, i el *Pla per a la Nova Barcelona o Pla Macià*, obra dels arquitectes del GATCPAC i Le Corbusier, presentats entre el 1932 i el 1934.

En el primer cas es tracta d'un pla que abasta tot el Principat de Catalunya, fent esment de la regió de Barcelona a tall d'exemple de pla parcial a desenvolupar dins el conjunt del pla regional; mentre que el segon se cenyeix ja a l'àmbit urbà de la ciutat de Barcelona i del seu primer hinterland metropolità.

En les diferents publicacions que fan referència a un o altre pla, o que tracen una visió de conjunt de la història de l'urbanisme i el planejament a Catalunya, hi trobem anàlisis més o menys extenses de les propostes dels autors d'aquests plans, acompanyades de valoracions que porten a classificar el primer dins d'un corrent més conservador, historicista, culturalista i el segon dins un corrent més progressista, racionalista, funcionalista. En els treballs de conjunt sovint es manifesten les filies i les fòbies en l'espai dedicat a un o a altre, en algun cas limitades a una breu cita, a vegades molt elogiosa, com és el cas d'Oriol Bohigas que en parlar extensament del GATCPAC, manifesta:

«El 31, l'arquitecte Nicolau M. Rubió i Tudurí sol·licita la col·laboració del GATC-PAC per a realitzar el pla regional de Catalunya, del qual havia estat encarregat per la Generalitat, segurament l'esforç en aquest sentit més ben encaminat i un dels més avançats d'Europa». (Bohigas, 1963, 43)

Mirarem aquí de veure en què consistia aquest major o menor avantguardisme d'un i altre pla i d'establir-ne punts de contacte o divergències. Iniciarem el treball amb una primera part dedicada a presentar el marc en el qual es desenvolupen aquestes propostes de planejament, tot remuntant-nos a mitjans del segle XIX, seguirem amb l'exposició dels dos plans i acabarem amb el que és pròpiament objecte de la nostra tasca: l'anàlisi d'aquestes dues visions de Barcelona als anys trenta del nostre segle.

Primera part. El marc

«El fet urbà no s'ha de valorar com a una abstracció de la realitat que l'envolta, sinó com a conseqüència seva. Està directament relacionat amb unes estructures socials, amb un contingut ideològic i amb unes circumstàncies culturals que recullen l'aspecte extern d'una civilització. La forma de la ciutat, doncs, segueix un procés paral·lel a la realitat històrica, i segons el mode de producció i d'acord amb les classes dominants». (Moreno, 1977, 7)

Antecedents remots: 1859-1901

A la segona meitat del segle XIX Catalunya experimenta un fort increment de la urbanització. Les ciutats mitjanes mantenen el seu pes específic i les ciutats petites el perden, però Barcelona té un fort creixement comparable al d'altres ciutats europees.¹ Tot i tenir unes dimensions molt més modestes pel que fa al volum de població, passa dels 190.000 habitants el 1860 (249.000 incloent-hi la població dels municipis que més endavant li havien de ser agregats)² a 533.000 a principis del segle XX (quan ja s'havia produït l'agregació), i a 1.005.000 el 1930. Així si el 1857, quan s'elaboren les propostes d'eixample i reforma de Garriga i Roca i de Cerdà, tenia l'11,12% de la població catalana, el 1900 havia arribat a representar el 27,11% i el 1950 el 31%.³

Els canvis són deguts als efectes de la segona etapa del procés d'industrialització català, període del pas del vapor i de la indústria tèxtil a l'electricitat i a la indústria metal·lúrgica i química; però també, en opinió de Francesc Roca (Roca, 1983b), a la política urbana i territorial adoptada en aquests anys.

A cavall entre el que Françoise Choay anomena el temps del preurbanisme i de l'urbanisme (Choay, 1983), Francesc Roca distingeix dues etapes pel que fa al desenvolupament urbanístic català: en una primera fase, entre el cens de 1857 i l'aprovació del Pla d'Eixample de Barcelona el 1859, fins a principis del segle XX, el model adoptat és el d'eixample. Es volen resoldre les contradiccions entre la necessitat de nou espai industrial i la superació del vell espai ciutadà feudogremial, amb muralles i recintes fortificats, afegida a una densifica-

ció de la ciutat que demana major fluïdesa circulatòria, reducció de les altes xifres de mortalitat i una àmplia oferta de sòl urbanitzable que fes disminuir les rendes diferencials per combatre els privilegis de les velles capes dirigents.

Darrera d'aquesta aspiració d'ordenació del territori, traduïda en l'eixample, hi ha el corrent polític del republicanisme federal que vol manifestar un cert igualitarisme i una transformació del conjunt social on hi ha emergent la classe obrera. La relació entre els eixamples i la revolució industrial s'evidencia si fem un repàs als primers plans d'eixample que segueixen al de Barcelona: Sabadell (1865), Vilanova i la Geltrú (1876), important nucli industrial aleshores, Terrassa i Mataró (1878), Reus i Tarragona (1880), Valls (1881), Granollers (1884), Badalona (1885) (Roca, 1983b, 83-86).

Antecedents propers: 1901-1931

Amb la Restauració de 1874 i malgrat el torn de partits (liberal i conservador), els que encara primen són els interessos de la burgesia agrària andalusa i castellana. Però a partir de 1901, amb la fundació de la Lliga Regionalista, partit que aglutina la burgesia industrial, s'inicia un canvi. El triomf dels republicans a les eleccions de Barcelona, representa l'escalada cap el poder d'aquesta burgesia industrial que vol ordenar, més enllà d'uns quants carrers, tot el sistema urbà i després la província, i tot Catalunya. El seu canvi d'estratègia municipal, tindrà clares repercussions en els projectes urbanístics de la ciutat.

La Lliga, afirma Joan Busquets, necessitava un projecte vertebrador i ambicions per a Barcelona, capaç de generar una idea de gran ciutat, de ciutat capital, com havien aconseguit a finals del XIX ciutats com París, Nova York, Berlín o Viena. Es tracta del model de la Gran Barcelona. Prat de la Riba parla de la Barcelona Imperial, Puig i Cadafalch de la nova París del Migdia (Busquets, 1992, 165). És en aquest marc que s'inscriu el concurs per realitzar un pla d'enllaços que guanya l'arquitecte occità Leon Jaussely, molt relacionat amb la urbanística alemanya.⁴ En aquest període les oscil·lacions polítiques en el poder municipal provocaran constants canvis i alteracions en els projectes urbans els quals s'aniran succeint.⁵

D'Alemanya i d'Anglaterra, països capdavanters en l'urbanisme a principis del segle XX, és d'on arriben a Catalunya els diferents models espacials de la *Gross-Stadt* –grans ciutats⁶–, de les *Garden Cities* –ciutats jardí⁷– i després, els contactes amb els Estats Units, fan que es comenci a parlar del *City planning*. Es tracta ja no només d'ordenar el creixement de la ciutat, sinó de propiciar-lo. És l'inici, segons Francesc Roca, d'una segona fase en la qual es volen integrar els plans d'eixample en un conjunt d'actuacions sectorials i globals que facilitin l'hegemonia de la burgesia industrial sobre una classe obrera que es vol alfabetitzada en una ciutat amb espais per al lleure, bones vies de comunicació, preparada per al creixement que experimenta:

«Per al partit industrial català sembla del tot necessari, en el post-98, un canvi en les condicions generals de la producció industrial catalana, que, entre altres coses, signi-

fiqui un nou ús del territori. Per primera vegada en la història del capitalisme català, l'accent serà posat sobre els consums col·lectius: sobre els mitjans de circulació. (...) La proposta per a aquesta transformació de les condicions generals de producció s'inspirarà —forçosament— en un dels dos models que, en el tombant de segle; han arribat a una formualció més general, el model de la ciutat-jardí (i del socialisme municipal anglò-saxó) i el model prussià (exemplificat en els plans del Gross-Berlín de 1910. (...) La política de la Gross Barcelona, en els seus dos vessants: directe (projectes concrets) i indirecte (fiscal i de persuasió) fou formulada gairebé completament entre 1914 i 1920». (Roca, sd, 121-124)

És, doncs, el model de la *Gross-Stadt* i subsidiàriament el model de la ciutat jardí o elements del *City planning* nord-americà, el que s'anirà imposant a la Catalunya d'inicis del segle XX. Els canvis polítics i socials de principis de segle havien fet perdre pes al Modernisme com a corrent cultural dominant i començà a créixer un nou marc cultural per a la identitat catalana que s'expressarà a través del Noucentisme.⁸ Es vol recuperar un ordre clàssic, més neutre que la individualitat modernista, de manera que l'arquitectura sigui capaç de crear un «enfortiment institucional» del país. Es busquen característiques específiques de la condició mediterrània: així apareixerà la recerca del jardí mediterrani materialitzat pel paisatgista francès Jean-Claude-Nicolas Forestier i per l'arquitecte català Nicolau Maria Rubió i Tudurí.⁹

El Noucentisme que s'imposa durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) s'allunya del dels homes de la Lliga i és més monumentalista i reaccionari, apartat de les evocacions *mediterranistes* de N. M. Rubió.¹⁰ Però en l'època de descomposició de la Monarquia els actes més avantguardistes es reprenen; n'és un bon exponent l'exposició a les Galeries Dalmau de Barcelona (abril 1929): hi participen N. M. Rubió i Tudurí i A. Puig i Gairalt (projecte d'un aeroport), i els joves d'una nova generació (Sert, Torres, Armengou, Perales, Yllescas, Alzamora, Rodríguez Arias, Fàbregues, Churruga amb el projecte de la Ciutat de Repòs i de Vacances) que representaren l'aportació del racionalisme internacional lecorbuserià i bauhausià, germen del grup del GATCPAC. (Bohigas, 1970)

La idea de la Gran Barcelona porta a una orientació de la despesa pública dirigida a la realització d'un pla d'infraestructura viària, el Pla General d'Urbanització de Barcelona de 1917 —adaptació del Pla Jaussely— amb cinturons de ronda, autopistes a la costa i diagonals al centre de la ciutat; un pla de parcs públics¹¹ aprovat el 1920 —que dissenya el sistema de parcs vigent fins fa una dècada— amb l'adquisició d'espais verds; la construcció d'escoles primàries i de formació professional —l'analfabetisme, malgrat la forta immigració, baixa del 50 al 15% entre el 1900 i el 1930—; la renovació del centre històric de la ciutat —amb l'obertura de la Via Laietana ja projectada des del Pla Cerdà i des del Pla Baixeras del 1889— i la zonificació de Barcelona, en la qual es defineixen zones industrials, per a l'habitatge, zones mixtes, portuàries...

Hi ha també alguns fracassos: l'intent d'actuació sectorial en el camp de l'habitatge, amb la creació d'un Institut de l'Habitació Popular que havia de cons-

truir habitatges a baix preu, no té resultats a causa de la pressió dels propietaris urbans i l'Institut és dissolt. Tampoc el port franc que es volia construir a la part del darrera de Montjuïc no passa de ser un projecte per la manca d'autorització del govern central. En canvi l'intent de transformació de la muntanya de Montjuïc amb l'impuls de l'Exposició Universal de 1929 (Exposició d'indústries elèctriques)¹² arriba a ser un fet i un triomf de la burgesia industrial representada per la Lliga –tot i que qui acaba i inaugura l'Exposició és la dictadura de Primo de Rivera.

Són aquest conjunt d'actuacions les que donaran un gran impuls al creixement de Barcelona i les que crearan desequilibris territorials que la Mancomunitat voldrà solucionar. El 1920 aprova el Pla sexennal, primer pla pel conjunt del territori del Principat. Tenia com a objectius la integració territorial a partir de la xarxa de vies de comunicació, l'acció agrària, la difusió de coneixements tècnics i el creixement equilibrat.

Els líders de la Mancomunitat diuen aleshores que el creixement de Barcelona és excessiu, que provoca des economies i inconvenients que cal pal·liar. Així es planteja, per exemple, una xarxa de ferrocarrils que no es vol que sigui radial entorn a Barcelona, tal com s'hagués fet al segle XIX, sinó quadrícula, unint i reforçant les ciutats mitjanes catalanes. La manca de recursos, fa que les seves actuacions no puguin ser importants fins el 1920, en què l'Estat l'autoritza a emetre un emprèstit de cinquanta milions de pessetes. Així aquesta política territorial formulada des del 1914, només serà efectiva, però, durant el trienni 1920-1923.

La dictadura de Primo de Rivera farà desaparèixer la Mancomunitat, interromprà les experiències a escala regional, però continuarà la política defensada per la burgesia industrial de fer gran Barcelona, la qual segons Francesc Roca, té una formulació general en el pla de «La Barcelona Futura» de N. M. Rubió i Tudurí (Roca, 1977, 14).

Aquest model burgès tindrà escasses alternatives per part de les classes populars, fins i tot a la dècada dels trenta. En els escrits dels sindicalistes Salvador Seguí o Joan Peiró, no es troben massa alternatives, hi ha però un refús global, en nom d'un futur que es considera radicalment nou (Roca, 1983b, 92-94).¹³

Els anys trenta.

En els anys 30 es produiran transformacions importants i apareixeran enfocaments de discussió territorial i urbana nous. El model urbà abonat per la burgesia industrial no havia resolt les grans necessitats d'infraestructura i dotacions que el creixement migratori demanava. El 1930 la ciutat arriba al milió d'habitants. Amb la proclamació de la Segona República el 1931, després del triomf de l'esquerra a les eleccions municipals i el restabliment de la Generalitat de Catalunya, s'obriran noves expectatives al tractament territorial (Busquets, 1992).

A partir de 1931 l'espai polític català és ocupat per un nou partit, Esquerra Republicana de Catalunya. Un partit que representa les classes populars. La

crisi fiscal que patia l'Ajuntament de Barcelona (el seu dèficit financer representava el 1930 el 44% de tot el seu pressupost) posà en qüestió tant la continuïtat de la política de la Gran Barcelona com la possibilitat de fer inversions importants, per manca de recursos.

Contemporàniament va prenent força la difusió de les avantguardes progressistes europees protagonitzades per Tony Garnier, Walter Gropius i Charles-Edouard Jeanneret, anomenat Le Corbusier, que tingueren a Catalunya com a seguidors i representants al grup d'arquitectes del GATCPAC, màxims exponents a casa nostra de l'arquitectura racionalista. Oriol Bohigas considera aquest grup com continuador del progressisme, a Catalunya, del modernisme¹⁴ i destaca la inclinació al racionalisme de Domènech i Montaner com a «fil primíssim» que uniria els dos moments del que ell anomena les dues arrencades revolucionàries (Bohigas, 1963, 62).

Amb l'Estatut d'Autonomia per a Catalunya aprovat per les Corts espanyoles de la Segona República, es concedien facultats legislatives i executives a la Generalitat en matèria de cultura, economia, obres públiques, comunicacions i ordre públic, que foren transferides de manera efectiva. S'inicià així el que Fernando de Terán (1982, 84) anomena «una primavera urbanística cultural» identificada amb el moviment arquitectònic de les avantguardes europees.¹⁵

Per al període 1931-1939 Eduard Moreno (1977) estableix dues etapes pel que fa a la política urbanística de la Generalitat de Catalunya. La primera s'extendria des de la proclamació de la Generalitat fins a l'inici de la Guerra Civil. Aquesta representà, segons l'autor, un trencament amb les formes encara presents del vell règim absolutista i del centralisme; els arquitectes, urbanistes, sociòlegs i polítics sentaren «les bases conceptuales d'un nou urbanisme inequívocament progressista i social inspirat en l'interès de la col·lectivitat». L'adveniment de la Generalitat «(...) fa néixer una nova sociologia urbana, especialment pel que fa al tractament dels espais lliures i a la remodelació i sanejament de la ciutat (...) un urbanisme profundament funcional, allunyat de l'esteticisme burgès» (Moreno, 1977, 7-8).

La segona etapa, durant els tres anys de guerra, serà reflex del procés de canvi de les relacions de producció, el quasi-domini de les forces populars a través dels sindicats i els partits polítics es traduirà en una manera d'entendre els plantejaments urbanístics. L'anomenada *nova economia urbana*, definida a partir de l'estiu de 1936, implicarà canvis en l'estructura de la propietat que comportaran forts retalls en les rendes especulatives i introduirà formes de coordinació i planificació de l'oferta global del sòl per mitjà del Consell d'Economia de Catalunya. La Generalitat arribarà fins i tot a decretar la municipalització de la propietat urbana (11 de juny de 1937). Es tractava de definir i de construir un nou tipus de societat, d'espai, a partir d'un model alternatiu de política econòmica, impulsat per aquells que lluitaven contra el feixisme: partits republicans, anarcosindicalistes i marxistes (Roca, 1983a, 9-10).

Lluís Casassas resumeix els trets caracteritzadors d'aquestes noves classes dominants, les quals segueixen ordenant el territori segons els seus interessos,

amb diferents preposicions entre les que destaquem: la consideració de la nació com quelcom per sobre del interès de classe (cosa perquè es propugna una mobilització de totes les voluntats), l'aspiració a la democratització que permeti que les classes mitjanes en el poder es puguin considerar com a intèrprets, també, de la voluntat de les masses populars per comptar així amb el seu suport (això plantejarà, entre altres, el problema de contradicció entre l'autogestió democràtica i el control polític centralitzat) i la voluntat d'implicar la totalitat del territori, remarcant-ne la seva catalanitat i identificant-la amb els interessos dels grups socials en el poder (Casassas, 1977, 205-209).¹⁶

A aquest context de voluntat de representativitat per part d'una burgesia liberal conservadora, cal afegir una visió més àmplia, cenyida ja no solament a la ideologia dominant a la Catalunya dels anys trenta, sinó a la situació econòmica i social que es viu, pel que és d'obligada referència la crisi de 1929. La fallida de 1929, iniciada als EUA i que s'estén ràpidament a la resta del món capitalista precipita també la crisi de la ciutat capitalista.

Segons Francesc Roca, no hi va haver en correlació al gran salt tecnològic de la Segona Revolució Industrial, una transformació de les relacions socials, de producció i de distribució, i així el caos del sistema fou insuportable, i només es va trobar la guerra (la II Guerra Mundial) com a única sortida. Militarització de l'economia, nacionalisme de les grans potències, aparició del feixisme, terror organitzat... L'ona expansiva de la crisi arribà aviat a les àrees més industrialitzades de Catalunya, les més lligades a l'economia internacional. La caiguda de la producció, de les inversions, de la demanda, i el retorn d'emigrats a Amèrica, feu créixer en poc temps el nombre d'aturats: «Los ejércitos de hambrientos han iniciado ya su marcha sobre las capitales».¹⁷

Els programes polítics de tots els partits que es presenten a les eleccions de 1931 reflecteixen la situació amb una preocupació per la lluita contra l'atur forçós, la reestructuració de l'administració municipal, habitatges barats, educació, barris higiènics, ... respostes polítiques que comporten propostes de pla-njament, de reforma urbana (Roca, 1972, 19).

Segona part. Els plans

«El Planejament (...) el qual no es limita a ser només una mena de "manifest" sinó un pla complet i complex. Un document equivalent al que en un altre context cultural pot ser una narració o un novel·la. Un document que té molt de real, però que no es pot confondre ni identificar amb la realitat mateixa, perquè es desenvolupa a una distància considerable del procés real, és a dir: els plànols, els projectes i els esdeveniments...» (Torres, 1995, 68)

Els dos plans objecte d'anàlisi s'enmarquen en el darrer període esmentat en la primera part d'aquest treball, el període de govern de la Generalitat de Catalunya. El *Pla de distribució en zones del territori català* signat pels germans Nicolau Maria i Santiago Rubió i Tudurí fou producte d'un Decret de la

Generalitat establint la confecció d'un pla que afectés la totalitat de Catalunya.¹⁸ L'avantprojecte fou publicat el 1932. Per la seva banda el *Pla per a la Nova Barcelona o Pla Macià* constitueix el treball més ambiciós del grup d'arquitectes del GATCPAC. Els treballs d'ambdós es perllongaren entre el 1930 i el 1934.

Si el primer fou producte d'un encàrrec oficial directe, el segon estigué deslligat en un principi de la Generalitat. Tampoc no mantenia contactes amb el moviment obrer i, tot i haver-ne establert amb l'Ajuntament, la voluntat municipal anava per altres bandes: havia constituït un Consell Superior d'Urbanisme i havia encarregat a Nicolau M. Rubió, Adolfo Florensa i Vicens Martorell, l'elaboració d'una reflexió àmplia sobre Barcelona. Malgrat això, el sentit publicitari i l'oportunisme polític del GATCPAC, el porten a evitar la fórmula de concurs, que el 1930 ells mateixos havien sol·licitat a l'alcalde de Barcelona, i a aconseguir que el president Macià, després d'una entrevista amb Le Corbusier, pare espiritual del grup, arribi al compromís de preparar (març de 1932) un pla regulador de Barcelona destinat a guiar el desenvolupament de la ciutat (Roca, 1977 i Terán, 1982).

Vegem, doncs, que es tracta de plans contemporanis però amb recolzament, abast i bagatge diferent, tot i que, com és obvi, els seus protagonistes tenen punts d'encontre i de desencontre. Malgrat que, com hem dit a la introducció, el que interessa és contraposar les propostes teòriques que es fan per una nova o futura Barcelona en ambdós plans, cal que a continuació dibuixem els seus paràmetres generals, encara que en el cas del pla del germans Rubió i Tudurí, haguem de fer un esforç per remarcar la porció que, a tall d'exemple, es fixa en la regió de Barcelona, ja que com s'ha dit, el seu és un pla regional que abasta tot Catalunya.

El Pla de distribució en zones del territori català (Regional Planning)

El pla és signat per Nicolau Maria Rubió i Tudurí, arquitecte, amb la col·laboració de Santiago Rubió i Tudurí, enginyer.

A la semblança que Ignasi de Solà-Morales (1989) fa de l'arquitecte nascut a Maó el 1891 emfasitza ja des d'un començament la seva vessant d'urbanista i d'ordernador del territori:

«La jardineria en el cas de Rubió i Tudurí és una metàfora alhora del planejament urbà i de l'arquitectura. Del planejament urbà en la mesura que la preocupació per l'ordenació dels grans espais no és una tasca que es faci amb materials tridimensionals sinó sobretot a través d'una eina específica: el traçat. Establir sobre un lloc les línies del seu futur creixement és una feina tant de jardiner com d'urbanista.» (Solà-Morales, 1989, 127)

El mateix fa Manuel Ribas i Piera en la introducció del Regional Planning:

«A partir de la seva vocació d'arquitecte de jardins, Rubió s'acosta al moviment per les ciutats-jardí i d'allí a l'urbanisme i finalment a l'ordenació territorial, en una transició normal i sense trencaments ni conflictes conceptuals, tal com ho faria un arquitecte del Renaixement.» (Ribas, 1995, 109)

N. M. Rubió, des de 1917, és funcionari de l'Ajuntament de Barcelona i vocal de la *Comisión Especial del Ensanche*, una de les peces clau del creixement de Barcelona als anys vint. El 1920 és secretari de la Societat Cívica La Ciutat Jardí, director de la seva revista *CIVITAS* i membre del Museu Social. La seva tasca d'adquisició i d'arranjament del nous espais verds s'inscriu en una concepció global del que ha de ser la ciutat moderna. Difondrà i utilitzarà el pensament urbanista europeu i nordamericà i, a diferència d'altres intel·lectuals contemporanis, més atents al que es deia a l'Europa Central, ell serà un anglòfil militant, propagador de les excel·lències de la fórmula de la ciutat-jardí.

L'habitatge popular és entès per ell i pels responsables de la política urbana de l'Ajuntament de Barcelona com una qüestió de política urbana de primer ordre. La caseta i l'hortet¹⁹ promulgats per Macià no fou només un eslògan electoralista sinó la traducció d'una política d'habitatge. N. M. Rubió i Tudurí pensa en dos models fonamentals d'habitatge: la ciutat jardí, amb cases unifamiliars arrengrerades i voltades de jardí, a les àrees residencials en expansió, i els gratacels (li fascinen els «contenedors d'activitat» de Nova York), adequats tant per residència com per oficines, al centre de la ciutat: a la Plaça Catalunya, a les illes de l'Eixample, a l'àrea més baixa del recinte de l'Exposició, i als nous centres industrials de la Barcelona futura, als marges del Llobregat.

Altres dues preocupacions, a banda de l'habitatge, es trasllueixen en els escrits de N. M. Rubió: el transport i la conservació de les àrees històriques. Per una banda fa una reconsideració de les grans vies, el ferrocarril metropolità i les comunicacions/connexions de Barcelona amb el seu territori,²⁰ i per l'altra planteja la política de sanejament i d'esponjament que des d'Itàlia divulgava Giovannoni amb la necessitat d'enderrocar les cases massa velles, sanejar les àrees històriques i evitar-ne les especulacions immobiliàries.²¹ L'administració municipal ha de mobilitzar la propietat urbana i els recursos privats per tal de dirigir-los segons directrius prèviament fixades pels planificadors. Des del punt de vista de la gestió no vol carregar les hisendes públiques amb el cost de la política urbana.

El més d'octubre de 1931 la recent reestablerta Generalitat de Catalunya encarrega a N. M. Rubió i Tudurí un avantprojecte de pla de distribució de la superfície de Catalunya per a la seva racional ordenació. N. M. Rubió representava aleshores l'herència de Cebrià de Montoliu i una visió descentralitzadora de l'aglomeració barcelonina a través de l'urbanització jardí i el model del Regional Planning anglosaxó²² com a ordenació de les diferents activitats humanes i naturals. Rubió incorpora també conceptes bàsics de l'àmbit cultural català del moment, on es reclamava una referència diferent a la paraula «país», així tenia a la vegada present la idea de la futura gran Ciutat Catalunya,²³ descentralitzant Catalunya de Barcelona i fent que aquesta en fos un gran barri. La ciutat havia de ser un element més del paisatge i l'ordenació d'aquest paisatge era l'aportació del planejament regional, entès com a urbanització del país. De la ciutat com a nucli aïllat es passa a una ciutat que no es pot entendre sense fer referència al territori que l'envolta, és el país-ciutat.

Els autors fins i tot reproduïxen en el pla la instància que la Societat Cívica La Ciutat Jardí havia dirigit a la Mancomunitat el 1920 sol·licitant la convocatòria d'una Conferència d'Urbanització Regional, on es defensava la necessitat d'un pla regional per «apressar-nos a determinar les grans artèries de la futura enorme Ciutat de Catalunya» (Rubió, 1932, 82)²⁴ i es dolen del fet que aleshores l'acolliment amb simpatia no fos seguit de cap actuació. Remarquen la inexistència de cap altra referència²⁵ –a excepció de l'article del propi N. M. Rubió i Tudurí a la *Revista de Catalunya* el 1926– a la necessitat d'una urbanització regional que servís com a fre «a l'exagerada atracció dels centres de vida urbana» per mitjà de la «dilució de l'energia d'atracció del nucli urbà per tot l'àmbit del país».

Ambdós escrits mereixen la següent reflexió per part de Francesc Nadal:

«Tant l'article de 1926, com el projecte de 1932, constitueixen fites importants del pensament territorial català de la primera meitat d'aquest segle i no sols pel que representen d'obertura cap als corrents més renovadors de l'urbanisme occidental de començaments de segle, sinó per la justa comprensió del territori català com una unitat regional interrelacionada, impossible de segmentar des del punt de vista de la seva planificació territorial» (Nadal, 1991, 15)

En el pla es refusa la idea d'una industrialització integral de Catalunya i es fa una zonificació de tot el Principat en zona agrícola, de pastures, de parcs i boscos, de rius pintorescs, de sanatoris, industrial, d'habitatge i comerç, de mines, de tràfics, de balnearis, arqueològica i de protecció arqueològica.²⁶ S'insisteix que no és més que un esborrany i això fa que quedi, segon F. de Terán, en una imatge abstracta i idealitzada, deslligada de tota estratègia de viabilitat (Terán, 1982, 94-98). Cal considerar-lo, doncs, un avanç de pla, en què se segueixen fidelment els principis del *zoning*, dins els mètodes establerts per tota l'escola anglosaxona, mantenint però, la idea de vella tradició noucentista de Catalunya entesa com una ciutat unitària (Bohigas, 1970, 96). És, així, un intent d'estendre els beneficis de la zonificació a tot el territori català: «Una idea d'equilibri lligada a la zonificació i la descentralització plana per damunt de tot aquest document que dóna a entendre un hipotètic “creixement zero” com a fonament econòmic d'aquesta proposta» (Solà-Morales, 1989, 132). A diferència de la divisió geogràfica, política o comarcal, el *Pla de distribució...* vol ser una eina «que potenciï els instruments unitaris de planificació urbanística de les ciutats, que coordini les accions intermunicipals i que permeti les previsions financeres per damunt de la xarxa del poder local, fins llavors l'única existent».

Busca protegir les zones naturals més importants, i assignar continguts funcionals precisos a alguns sectors territorials amb la finalitat de reduir els desequilibris entre ells. Així doncs són dues les seves idees força: 1) la combinació entre la industrialització i l'agricultura, 2) la descentralització de Barcelona per construir la Catalunya-ciutat.

El pla trasllueix també el paper d'elit de Catalunya dins l'Estat espanyol i fins a esfera internacional («el nostre país s'arreglera entre els capdavanters»),

i els efectes de la crisi capitalista de 1929 («preparem Catalunya per a una *Aurea Mediocritas*, que potser serà, en definitiva, la condició més digna i assenyada dels pobles d'Europa») (Casassas, 1977, 216).

En síntesi el pla s'estructura en una part introductòria, una part expositiva i un paràgraf i mapa conclusius. Els dos primers capítols són destinats a una introducció d'aclariment conceptual i de crítica de diverses situacions històriques. En els dos capítols següents es fa referència a les implicacions polítiques del planejament i es remarca el caràcter d'avantprojecte de l'encarrec que se'ls ha fet.

Les dades estadístiques i els plans i mapes que componen la part central de l'avantprojecte són exposats ens els dos capítols següents. Es tracta de 58 mapes i gràfics agrupats en deu seccions: plans geogràfics fonamentals, agricultura i ramaderia, mineria, forces naturals, indústria, ports marítims comercials, gran tràfic regional, monuments i reserves arqueològiques, belleses naturals i turisme, sanitat i cultura física.

Els capítols setè i vuitè clouen la part expositiva fent, en el primer, una reflexió sobre el sentit del pla, de la informació recollida i la seva utilitat a l'hora de passar a la pràctica —és aquí on es defensa en especial la intenció descentralitzadora del pla— i en el segon es mostra a tall d'exemple de detall, com a partir del pla global cal dissenyar plans parcials «per ésser una traducció més fàcil i directa del pla de Catalunya». Es tracta de l'exemple de la regió de Barcelona, la qual («des del Besòs fins a les Costes de Garraf, i des de la mar fins al pas de Martorell») és dividida en sis «zones»:

1) Zones de gran circulació. Són les que es considera que estan més lligades a les directrius de conjunt del Pla. Per descongestionar Barcelona del tràfic de pas s'estableix una zona de pas regional per Cerdanyola, Sant Cugat, el Papiol i Martorell i una zona al llarg del Llobregat. En parlar de la zona de gran circulació del Llobregat, se citen els treballs del GATCPAC. 2) Zona agrícola, a la riba dreta del Llobregat. Es defensa la protecció dels terrenys aptes per a l'agricultura, en profit de Barcelona i de la resta de Catalunya. S'estableix així una zona mixta on conviuran circulació, agricultura, indústria, esports i fins aviació. 3) Reserves de boscos i paisatges, al Tibidabo, al Llobregat i al Besòs, a les platges de llevant i de ponent. Es recull la proposta presentada per l'Exposició de 1929 de la «Gran Barcelona» i també el projecte del GATPAC de Ciutat de Repòs i de Vacances. 4) Zones d'habitació, «a ambdues vessants del Llobregat, al peu de les muntanyes, des de Sant Boi a Garraf» i darrera del Tibidabo, fent front a les àrees de circulació. Es pensa en el model de ciutat jardí tot establint unes densitats màximes i una contenció del creixement de la ciutat. No es fa referència a l'interior de la ciutat, que no es té en compte en el seu pla de conjunt: «a la zona purament urbana (...) no intervé el nostre projecte». 5) Zones industrials, de comerç i mixtes, les dues primeres a la Zona Franca, a l'Hospitalet i a la desenbocadura del Besòs, les mixtes al Papiol, Rubí i Sant Cugat, en aquest triangle de vies de comunicació es volen centralitzar les activitats industrials i comercials. 6) Zones d'aviació i esports al pla del

Llobregat (manifesten el seu poc convenciment que sigui una bona proposició) (Figura 1).

Al capítol conclusiu i amb el títol «Esdevenidor del pla regional de Catalunya» s'analitza el projecte presentat, es fa una autocrítica de la base estadística i es reafirma la voluntat d'adaptabilitat del pla a les condicions canviant futures. L'encarregat d'aplicar-lo haurà de ser el que anomenen un Servei del Pla Regional, constituït per un petit nucli tècnic que actuï amb «autoritat paternal i no pas despòtica i immutable».

Segons Fernando de Terán, cal considerar el pla com el primer estudi en relació al planejament territorial realitzat a Espanya. La seva coincidència amb un moment d'exaltació catalanista, d'autonomia i autogovern, fa que el període històric posterior no el consideri i no se'n continuï la seva línia ni s'hi aprofundeixi, ni a escala regional, ni tampoc a escala del seu exemple intermedi de la secció de Barcelona (Terán, 1982, 98).

El pla per a la Nova Barcelona o Pla Macià

El 1930 es constitueix a Saragossa el GATEPAC, com a representant del CIRPAC²⁷ a Espanya i Amèrica Llatina.²⁸ A Barcelona s'ubica la secció est del grup, el GATCPAC, que publicarà la revista *Actividad Contemporánea (AC)*, de la qual s'editaran 25 números (1931-1937).²⁹ La presència de Josep Lluís Sert, incondicional seguidor del racionalisme universal en eclosió, la receptivitat social prèvia, l'actitud política de suport del Govern Català i l'ajut de Le Corbusier, contribuiran a afermar i a difondre les activitats del grup català, que serà el més actiu³⁰ i quasi únic interlocutor internacionalment (el 1933 es produeix la ruptura entre el GATEPAC i el GATCPAC i es conserva només vinculació amb García Mercadal y Aizpurúa). Participaran activament en el IV Congrés del CIRPAC³¹ (1933) on es planteja la ciutat funcional a través de l'estudi de 30 ciutats del món, de les qual s'observa el seu procés de formació històrica i els problemes creats pel maquinisme i la circulació. Es constaten unes «funcions» principals de la ciutat: habitació, lleure, treball, circulació.³²

El primer projecte del grup és el que apareix a *AC* núm. 4 de 1931 sobre la urbanització de la Diagonal de Barcelona com avantprojecte inspirat en les normes aprovades en els congressos internacionals del CIRPAC. El projecte defensa les inicials formulacions racionalistes del bloc longitudinal separat a distàncies iguals sense patis interiors, els quals consideren antihigiènics. Malgrat la seva crítica reiterada al sistema d'urbanitzacions parcials aïllades «com a forma de creixement de la ciutat burgesa», ells també cauen en el mateix parany en presentar aquest Projecte, tot i que ho justifiquen com a un estudi preliminar de la futura Barcelona que preparen pel IV Congrés. Salvador Tarragó, però, remarca que no sembla que això fos així, ja que no s'inclourà en les successives formulacions del *Pla Macià* ni s'hi correspon la seva zonificació (Tarragó, 1972, 27).

El segon gran projecte és el de la Ciutat de Repòs i Vacances publicat en el núm. 7 d'*AC* el 1932 amb el lema «és necessari organitzar el repòs de les mas-

ses» exaltant la vida higiènica a l'aire lliure, l'esport i l'equilibri físic. Aquest projecte que reaparegué amb nova documentació en el núm. 13 d'*AC* el 1934, no fou purament un projecte teòric, sinó per a ser realitzat per una cooperativa que es va crear el 1933 (vegeu més endavant), raó per la qual va produir una veritable mobilització de masses i no només de l'elit intel·lectual.

Finalment el projecte de major envergadura fou el de l'ordenació de la «Nova Barcelona» projecte més conegut com *Pla Macià*, com l'anomenà Le Corbusier en honor del president de Catalunya.³³ Aquesta proposta de pla de Barcelona feta per iniciativa pròpia es redactà amb l'ajut de Le Corbusier i P. Jeanneret. Fou publicat al núm. 13 de la revista *AC* el 1934 i en un esbós previ a la revista *Mirador* de 5, 12 i 19 d'abril de 1932. Tots els documents foren exposats el juliol de 1934 als sotans de la Plaça Catalunya (figura 2).

El *Pla Macià* vol ser una proposta teòrica d'alternativa global a la política de la Gross-Barcelona de la qual qüestiona tant el model com el marc legal. Conté una crítica de la política urbana dominant des de l'accés al poder de la Lliga Regionalista i una certa recuperació del Pla Cerdà. Exigeix una nova economia urbana basada en la municipalització de la propietat urbana, com la que seria decretada per la Generalitat el 11 de juny de 1937. Planteja els temes de debat dels anys trenta a Catalunya: renovació urbana del centre històric de Barcelona, assentament dels immigrants, coordinació de les línies de transport, relocalització de les activitats productives i terciàries, i organització de l'oci massiu.

La majoria d'autors consultats dediquen frases d'elogi a la proposta, alguns escriuen pàgines i pàgines, altres hi fan breu menció, però quasi unànimement es considera un projecte renovador, progressista, integrador dels corrents d'avanguardia de l'època recolzats per les directrius de la «Carta d'Atenes» imbuïda dels principis racionalistes de la ciutat funcional debatuts als CIAM. Només hem trobat una clara referència crítica, la del llibre d'Eduard Masjuan, i en especial en les paraules introductòries de Joan Martínez Alier:

«(...) el horror corbuseriano del Plan Macià de 1932, que de manera extraña es catalogado por la interpretación "ortodoxa" de Torres Capell i Francesc Roca de "progre-sista" y de "izquierda" (...)» (Masjuan, 1992, 25).

«Por un lado, pues la línea Ruskin-Morris-Howard-Geddes, y en Barcelona, Cebrià de Montoliu, y tal vez algunos anarquistas, por el otro la línea cada vez más industrializadora y deshumanizada desde Cerdà a Le Corbusier.» (Masjuan, 1992, 21)

En contraposició trobem enfervorits elogis:

«El pla Macià o el Pla per a la "Nova Barcelona" és el treball de major ambició realitzat pel GATCPAC. S'hi estableix una estratègia urbanística alternativa o crítica respecte als patrons que havien conformat el creixement de la Barcelona de principis de segle.» (Busquets 1992)

«Es tracta de l'intent més seriós i important de donar una solució global a Barcelona, després del "super-adulterat" pla Cerdà. Contemplat 45 anys després, no tan sols

poden admirar-se els seus plantejaments, encara vàlids, sinó que, de no haver-se degradat per un urbanisme de corrupció el territori que hom disposava per a la seva realització, seria motiu d'actuals reivindicacions, la qual cosa demostra l'encertada visió de futur que tenien els seus promotors». (Moreno, 1977, 11).³⁴

I algunes notes de cert escepticisme, molt més contingudes:

«(...) el plan era ambicioso y rayano a veces en la fantasía, pero algunas de sus directrices eran no sólo acertadas, sino también realizables sin grandes dispendios.» (Martorell et al. 1970, 103)

Es coincideix que l'objectiu del *Pla Macià* és la transformació de Barcelona en una ciutat funcional, es vol una recomposició de Barcelona, pensant en un model capitalista directament inspirat en el capitalisme utòpic del vuitcents. El seu objectiu és continuar el creixement iniciat el segle XIX, semblant a la política urbana endegada a partir de 1901, però amb instruments diferents, amb un caràcter més globalitzador i de llarg termini. Introdueix dues noves idees que donen un major realisme a l'anàlisi i a les propostes: Barcelona és pensada com a ciutat industrial amb gran importància de l'element obrer i com a capital d'un estat autònom. «El predomini, (...) en termes estadístics, de treballadors (...), demandes de serveis (i d'espais) d'una capital polític-administrativa, seran dos elements nous (...).» Així el *Pla Macià* es concep com el «pla d'una ciutat funcional, el pla d'una ciutat obrera i el pla d'una capital política». Això el diferencia del Pla Cerdà, que era «un pla per una ciutat sense classes i per una ciutat sense estat» (Roca, 1977, 29-30).

El pla preveu 1) El sanejament del centre històric: suposa l'enderrocament dels nuclis habitats més mortífers i substitució per verd i equipaments mòbils; 2) La limitació del creixement urbà seguint el mòdul definit per Cerdà (l'illa de cases): es vol definir un creixement diferent a partir d'un mòdul a una altra escala que permeti diferents corrents de tràfic, aquest seria de 400 x 400 m (9 illes Cerdà) que esdevingués una unitat completa i autosuficient (Figura 2); 3) La classificació de la ciutat en zones funcionals: es vol limitar el desenvolupament de zones mixtes d'habitació i d'indústria existents legalment des del 1927, per definir-ne de separades; 3) La comunicació de la ciutat amb el Pla del Llobregat: es proposa perllongar la Gran Via fins a la platja de Castelldefels per a impulsar el projecte de la Ciutat de Repòs i de Vacances; 5) Noves ordenances municipals que vetllin pel sanejament dels habitatges i per l'adaptació a noves tecnologies constructives, així com per la limitació de certes rendes diferencials presents i futures.

El pla introdueix el concepte de *zoning*, dividint la ciutat en zona de negocis, centre cívic, barris residencials existents, barris residencials futurs, port comercial, port turístic, port franc i zona industrial. L'esquema final (1932) amb petites variacions per l'exposició (1934)³⁵ pren en compte els següents elements dins el llarg terme:

Producció: 1) Port: es dona per suposada la concessió d'un port franc (vella aspiració del partit industrial català, que formava part del projecte de la Gross-Barcelona); és entès com a zona comercial i industrial (per descongestionar les zones mixtes); se situa al costat del Delta del Llobregat pel seu bon enllaç amb l'actual, millors perspectives per l'ampliació i menor cost). 2) Zones industrials: al port (on es traslladarien les indústries de Sants, la Bordeta, i l'Hospitalet) i al Besòs (per indústria no portuària) estenent les ja existents al Clot i Sant Andreu. 3) La *city*: es defensa un centre direccional, de negocis, amb provisió d'espai suficient i ben comunicat amb el sistema urbà i amb la indústria, a través del Passeig Marítim i la Meridiana, omplint una part del Port Vell (es critica l'evolució soferta desde la façana marítima –centre de Barcelona al XIX– cap a la Plaça de Catalunya per la Via Laietana). Centre Cívic: per a les funcions de govern (ministeris, oficines de l'Administració Pública, associacions) que se situaria en el Barri Xinès –a desaparèixer– i per a les funcions culturals (escoles superiors, museus, biblioteques, palau de sindicats) que se situaria a la mateixa zona i s'estendria cap a Santa Maria del Mar i la Barceloneta. Habitació: es proposen dues noves zones properes al Port Franc i a Sant Andreu³⁶ (les dues noves zones industrials) que tindrien tots els serveis col·lectius necessaris. Per les zones existents es proposa una remodelació de l'Eixample (fent-ne fora les indústries), un sanejament progressiu del centre històric i una previsió d'espais per hotels. Repòs: amb zones verdes (als nous mòduls, al Centre Cívic i a la faixa Gran Via-Aragó, més la Serra de Collserola) i amb zones de platja (entre la Barceloneta i el Besòs –a refer– i la ciutat de Repòs i de Vacances a Castelldefels, Viladecans i Gavà). La ciutat de Repòs i de Vacances és una proposta autònoma molt complexa i detallada: es constitueix en una cooperativa per a fer-la realitat, que arribarà a tenir 800.000 socis (30% de la població del Principat). Hauria de tenir parc marítim, equipaments esportius, espai per vacances obreres, caps de setmana i colònies escolars, petits cultius, turisme interior, sanatoris, hotels de repòs. Seria una altra Barcelona que satisfaria les necessitats d'oci i sanitat de la classe treballadora urbana. Té un caire antiindividualista, però per estar dedicada al consum i als serveis –improductius– quedava lluny de les propostes dels socialistes utòpics del XIX. Tràfic: tan important com la classificació de les zones de la ciutat; és l'element estructurant de la recomposició del sistema urbà de Barcelona; és el component que fa del *Pla Macià* un pla regional: es vol evitar la congestió fonent el tràfic urbà amb el regional; preconitza el principis de descentralització. Es proposa un eix Hostalric-Molins de Rei per Granollers i Sabadell que recollís el tràfic que travessaria Barcelona sense aturar-se. Pel Pla de Barcelona i el Baix Llobregat es proposa la construcció d'una tangent col·lectora situada al límit de les zones d'habitació i producció que passés per l'eix Gran Via/Aragó que enllaçaria amb les diagonals convergents de la *city* (Paral·lel i Meridiana, previstes per Cerdà) i amb les travesseres de Gràcia i les Corts (d'origen romà). Una autopista elevada seguiria la costa i substituiria el ferrocarril, que només aniria per la tangent col·lectora amb estacions de classificació fora de la zona urbana. L'aeroport

se situa entre les Glòries i el Besòs i després al Pla del Llobregat³⁷ a 15 km de la Plaça de Catalunya (Figures 3, 4 i 5).

El *Pla Macià* es veu molt lligat a l'Esquerra Republicana, a qui interessa el seu caire popular. El pressupost extraordinari d'obres i sanejament de 1936 i la Llei de sanejament de poblacions, traduïen en llei algunes de les propostes del *Pla Macià*, però els fets bèl·lics de 1936 i la pèrdua del pes específic d'Esquerra Republicana, disminuïren les seves possibilitats d'aplicabilitat, tot i que el 4 d'octubre de 1937, en plena guerra, es firmà un decret que hauria hagut de fer possible la Ciutat de Repòs i de Vacances.³⁸ La seva materialització s'albirà materialitzable només en un període on no predominaven les relacions econòmiques capitalistes i s'anava cap transició vers al socialisme, per la qual cosa sovint es remarca el caràcter utòpic³⁹ del pla (Roca, 1977, 33-49).

Tercera part. Dues visions contraposades?

«La contradicció entre propostes progressistes i les seves destruccions en cada etapa històrica (donat que els plans urbanístics conservadors no són més que, en definitiva, l'intent de liquidació d'aquelles) és la contradicció de la història urbanística de Barcelona, sempre entre una proposta qualificada que responia a les exigències del seu temps i l'acció destructora que la realització burgesa de la ciutat ha comportat» (Tarragó, 1978, 26-27)

La resposta a la pregunta que encapçala aquesta darrera part seria afirmativa per la majoria d'autors. El més contundent de tots, Salvador Tarragó, cataloga una sèrie de plans sobre la ciutat de Barcelona com a progressistes o conservadors.⁴⁰ Els primers tindrien un caràcter democràtic, profundament transformador de la realitat urbana, utilitzarien mitjans tecnològicament més avançats respecte a la seva època, s'adaptarien i definirien millor l'estructura urbano-topogràfica-geogràfica de Barcelona. Els segons s'emmarcarien dins una tradició reaccionària, amb plantejaments tècnics més acadèmics, serien formes legalitzadores d'actuacions urbanístiques ja conegudes, expressió d'una idea de ciutat burgesa per excel·lència.

En el primer grup, hi inclou els plans Cerdà (1859), Macià (1933) i Torres i Clavé (1971), en el segon, els plans de Rovira i Trias (1859), de Jaussely (1905), de Rubió i Tudurí (1929), el Pla Comarcal de 1953 i el Pla Porcioles de 1971.

Per Salvador Tarragó, en la construcció de la ciutat hi ha una lluita ferotge dels interessos individuals i especuladors i «les formulacions urbanístiques sobre Barcelona de la línia conservadora (...) no són més que la quinta essència d'aquests plantejaments definidors de l'urbanisme capitalista, els quals tracten de racionalitzar des de dintre del sistema per a poder-los justificar» (Tarragó, 1978, 25). Els plans conservadors es fonamentarien en una comprensió passiva de la ciutat i de la història, una concepció quietista que reflectirien les paraules de Rovira i Trias quan afirmava que «El trazado de la ciudad es más obra del tiempo que del arquitecto» (Citat per Tarragó, 1978, 26).

Mentre, els plans progressistes tindrien gran capacitat de crítica, es fonamentarien en un bon coneixement de la història i de la realitat urbana, no es deixarien arrossegar pel fatalisme i expressarien la voluntat transformadora de la ciutat. Com tota acció revolucionària serien proposades crítiques que qüestionarien la societat a la qual serveixen, essent la seva una acció dinàmica, que quedaria ben expressada en les paraules de Cerdà quan manifestava que calia «urbanitzar el camp, ruralitzar la ciutat» (Citat per Tarragó, 1978, 26).

Hem de fer notar que Salvador Tarragó es refereix al projecte presentat per N. M. Rubió i Tudurí per a l'Exposició de Barcelona el 1929, i no al capítol que dins del *Pla de distribució en zones del territori català*, dedica a la regió de Barcelona; cal dir però, que com que N. M. Rubió, fa referència el 1932 als seus treballs de 1929, i com que aquests darrers se cenyeixen amb una mica més de detall a l'àrea urbana de Barcelona, també els considerarem com a part dels criteris que s'esbossen en el pla que ens ocupa.

En el comentari que N. M. Rubió fa a la revista *Mirador* del projecte de 1929, que segons Francesc Roca s'inciu en la política de fer gran Barcelona, se centra principalment en dos aspectes: el relatiu al tràfic circulatori i al de les zones d'habitació en expansió (esmenta molt de passada la *city* comercial, el centre social, les zones industrials i les agrícoles). La seva Barcelona futura inclou el pla del Llobregat, la zona del Besòs, part del Vallès i el massís del Tibidabo.⁴¹ Després d'una descripció de la situació del moment, preveu un creixement natural de la ciutat constituint una corona de construccions que envoltarien el massís del Tibidabo (de Molins de Rei fins a Cerdanyola), el qual hauria d'acabar essent el Parc Central de la ciutat. Aquesta situació que califica de «biològicament natural» hauria, però, de ser «reglamentada pels poders municipals».

Els llits fluvials del Besòs i el Llobregat marcarien les línies viàries més importants les quals estarien complementades per «la corona de ferrocarrils que es forma a base de les artèries del Llobregat, del Besòs i d'una via de "gran cintura" des de Martorell a Cerdanyola», alhora es conservava la zona del Prat del Llobregat com a zona agrícola per a proveir la ciutat. Trobaríem aquí aquests trets que Salvador Tarragó defineix com a fatalistes per aquest esment a les edificacions que de manera natural es van estenent per les planes? Segurament no representaria cap trencament, ni cap proposta crítica, plantejar que «l'acció municipal no ha de fer més que facilitar la tendència natural de cada funció urbana, almenys en allò que la tendència tingui de bona» (Rubí, 1929, 91).⁴²

Sembla que algunes de les característiques atribuïdes a aquests plans conservadors són aplicables a la tasca de N. M. Rubió i Tudurí, però del que no se'l pot acusar és d'un desconeixement de la ciutat, ni d'estar apartat de les tendències en arquitectura i urbanisme del seu temps. Si el racionalisme, el funcionalisme, és considerat la modernitat i el progressisme, cal dir que N. M. Rubió, home de caràcter curiós i atret per la innovació també produí com arquitecte i jardiner obres racionalistes. Malgrat que en alguna ocasió atacà la

falta de llibertat de la nova tendència, que centrava en Le Corbusier, a la mort d'aquest, li dedicà un article on reconeixia la seva animadversió però elogiava el caràcter innovador de la seva obra (Ribas, 1995, 17).

Tal com també ja hem assenyat en el nostre resum sobre el *Pla de distribució...*, els germans Rubió, hi fan esment del grup del GATCPAC en dues ocasions.⁴³ La primera en una nota a l'apartat sobre les zones de gran circulació on manifesten certa identificació de criteris :

«(...) els arquitectes del GATCPAC han publicat unes idees sobre la urbanització de Barcelona que, si no coincideixen en detall amb les nostres, tenen amb elles els naturals punts de contacte, fills comuns d'uns criteris tècnics molt acostats. El ràpid trànsit per la regió de Barcelona és una solució tècnica que el mateix pot néixer de la contemplació del problema urbanístic purament barceloní, que de l'estudi més general, del problema del Regional Planning de Catalunya. De totes maneres, és una agradosa comprovació del nostre criteri, la coincidència de fons amb estudis, molt solvents, fets partint de bases diferents de les nostres.» (Rubió, 1932, 98)

Efectivament, el capítol corresponent al tràfic és el que més aproxima a ambdós plans, per una banda perquè és l'aspecte en que el *Pla Macià* més s'acosta a un pla regional i per l'altra perquè el *Pla de distribució...*, fa poca referència a l'àrea estrictament urbana de Barcelona. És en aquest punt on el *Pla Macià* explicita també la seva voluntat descentralitzadora, en plena coincidència amb l'esperit del *Pla de distribució...* i situa, també en coincidència amb aquest, un eix circulatori que envoltaria Barcelona a l'alçada d'Hostalric, seguint el curs de la Tordera per Sant Celoni, Granollers, Sabadell, Rubí i Molins de Rei (els germans Rubió s'acosten més a la ciutat i, com hem vist, situen el seu pas per Cerdanyola, Sant Cugat, el Papiol i Martorell –traçat del qual ja parlava N. M. Rubió el 1929–) destinat a desviar el tràfic de pas. Ambdós plans esmenten també un eix litoral⁴⁴ i la zona de gran circulació del Llobregat.

La segona menció als projectes del GATCPAC la trobem en parlar de les reserves de boscos i paisatges, en referir-se a les reserves de paisatge del Llobregat i del Besòs, així com als balnearis i platges. Els germans Rubió remetent a la maqueta de 1929 i citen per a la platja de Ponent el *Pla Macià*: «Respecte de la platja de Ponent, cal dir que l'associació GATCPAC ha suggerit millores que, en essència, són recollides al nostre Pla» (Rubió, 1932, 95)

Per contra en el *Pla Macià* no es fa referència al *Pla de distribució...*, i hem de consultar altres escrits del grup per trobar algun esment als projectes de N. M. Rubió. Salvador Tarragó en referir-se al *Pla Macià* configura les idees dels membres del GATCPAC com a contràries als plantejaments imperants en el seu temps, entre ells, les propostes de N. M. Rubió:

«aunque sólo sea por la definición negativa del problema, están: la reforma del casco antiguo (aberturas de vías C y A y propuesta de Rubió i Bellver sobre el Barrio Gótico), el plan Jaussely, la “caseta i l'hortet” y su derivado de la ciudad-jardín, y, por último, la configuración de mancha de aceite, a nivel comarcal, de Rubió i Tudurí. Estos cuatro niveles, que habían configurado la entera problemática del urbanismo modernis-

ta y novecentista, correspondían a la concepción burguesa de la ciudad y su forma de crecimiento por partes inconexas, por operaciones parciales aisladas, que, en definitiva, no eran más que la consecuencia del proceso especulativo de la propiedad privada del suelo urbano.» (Tarragó, 1972, 25)

En un article a la revista *Mirador* el 1932, el grup del GATCPAC fa esment de la proposta d'urbanització del Pla de Barcelona de 1929, i si bé a partir d'aleshores introduiran també ells una escala comarcal, no deixen de dirigir la seva crítica:

«No volem passar sense citar el projecte dels tècnics municipals que fou exposat en el Pavelló de la Ciutat en la darrera Exposició. En ell es pretén que Barcelona, ciutat marítima per excel·lència, fugi de la mar per refugiar-se al voltant del massís muntanyós del Tibidabo, basant-se en el fet que s'ha de respectar la zona agrícola del Prat de Llobregat. Hem de tenir en compte que aquest haurà de desaparèixer en exigir-ho l'eixamplament de les noves zones d'indústria del Port Franc; a més no pot dir-se que sigui la zona agrícola pròpia de Barcelona, puix degut al cultiu intensiu dóna principalment fruits d'exportació. Per altra part, l'extensió de la ciutat d'habitació per les valls dels rius Llobregat i Besòs presenta l'inconvenient d'ordre higiènic de les boires baixes. El massís central del Tibidabo pretén ésser un «Bois de Boulogne», però a 500 metres d'alçària». (*Mirador*, 5 de maig de 1932).⁴⁵

Pel que fa a la idea de «la caseta i l'hortet» val a dir que és considerada pel GATCPAC com a versió local de la ciutat-jardí anglesa, intrasplantable a la nostra cultura, irracional com a forma de creixement urbà a la zona mediterrània de cultura i clima diferents, però en canvi, el fet era que als anys 30 bona part de la rodalia barcelonina estava envoltada de «torretes» que demostraven l'arrelament entre la petita burgesia urbana d'aquesta modelitat de ciutat. I el cas és que malgrat la seva concepció racionalista i les fortes crítiques de Le Corbusier, el *Pla Macià* integrà aquest model tot preveient davant de la seva Casa Bloc,⁴⁶ a l'avinguda Torres i Bages, un espai per a un hort parcel·lat amb tants trossos com habitatges hi haguessin en els blocs, i a la Ciutat del Repòs i de Vacances, encara que el context hi era més propici, plantejà la mateixa solució «romàntica» (Tarragó, 1972, 26).

Per la seva banda N. M. Rubió i Tudurí, qualificat per diferents autors com a bon representant del Noucentisme, defugia les formes més monumentalistes i reaccionàries del moviment i abogava per un mediterranisme que ell mateix emprava com a sinònim de llatinitat. El comte de Sert comenta sobre aquest punt:

«Rubió tenia un concepte obert i universal de Catalunya. Panoccitanista fervent i convençut estimava apassionadament la seva terra, aquella terra banyada pel mar de la llatinitat. Adscrit estèticament al Noucentisme, perquè considerava únicament vàlid l'art com a recreació de l'humanisme clàssic, format a la Mancomunitat Catalana de Prat de la Riba, influït pel pensament d'Eugeni d'Ors, N. M. Rubió i Tudurí, va ser racionalment i visceralment noucentista perquè no podia ser una altra cosa. La pràctica del Noucentisme queda reflectida en aquests tres assaigs, en què Rubió desvetlla amb gran lucidesa el mite clàssic i etern de la llatinitat: el descobreix en la recrea-

ció de l'edèn primigeni (*Del paraíso al jardín latino*), li dóna forma a través de la història (*La patria latina*) i el salvaguarda dels atacs iconoclastes del funcionalisme (*Actar*)». (diversos autors, 1985, 39-40)

Segons Manuel Ribas, Rubió visqué aquest període estilístic en permanent lluita interior amb l'arquitectura funcional, racionalista i fins produí algunes obres que s'hi podrien emmarcar,⁴⁷ i no només com s'ha dit més amunt, com arquitecte i jardiner que vol experimentar, sinó també com a urbanista: aquest és el cas del seu projecte de Capital Federal publicat a la revista *Mirador* el 1931, on dissenya una ciutat funcional de pur estil racionalista, on la funció d'habitació era «servida per tres rengles de gratacels de 120 metres d'alçària, separats per espais plantats d'arbres (...) camps de jocs (...) transports interiors (...) subterranis» per servir la funció d'esbarjo dels seus habitants i reduir el transport privat, sense carrers, amb edificis de volums estandarditzats..., tant és així que el mateix Rubió es justifica en el darrer paràgraf: «Aquest projecte ha estat fet per a servir una funció; no ha estat fet per “agradar”. No pertany a la sèrie de l'arquitectura estètica, sinó a la sèrie objectiva. Que els desplaçats per ell em perdonin.» (Rubió, 1931, 107).⁴⁸ Tampoc els seus dibuixos sobre la plaça d'Espanya presentats amb Duran Reynals no s'allunyen massa dels del grup del GATCPAC en el seu projecte de la Diagonal.

Segurament per poder dibuixar millor l'abast d'aquestes dues visions territorials per al cas de Barcelona, hauríem hagut de fixar-nos també en els altres articles de N. M. Rubió, en què fa referència a la ciutat de Barcelona, ja sigui en parlar de la ciutat jardí a *Preservació del barri agradables* (*Civitas*, 1920) on defensa explícitament el *zoning*: «Un barri on convisquin la casa de pisos, la “torreta”, la indústria i el comerç no pot obtenir la victòria de la lluita per esdevenir un barri com cal (...) El zoning té com a finalitat posar ordre dins la confusió regnant...», es manifesta contra la falta d'higiene i contra l'especialització dels particulars; o en la seva defensa de les ciutats mitjanes a *La ciutat ideal* (*Civitas*, 1923) amb reserva d'espais lliures i repartició de les zones d'habitació i d'indústria; o el disseny de tot un sistema d'espais lliures per Barcelona a *El problema de los espacios libres* (Ajuntament de Barcelona, 1926) on es fa esment, també, de la necessitat d'esponjament del nucli antic de la ciutat; o, i acabem, l'article que serviria d'enllaç amb el seu *Pla de distribució...*, en què manifesta la necessitat d'un planejament nacional del territori català:

«La seva organització local (de Barcelona) ha de convertir-se en urbanització regional. És a dir, que l'estructuració urbana que s'ha de projectar per la Barcelona futura ha d'estendre's damunt una vasta regió, considerablement més gran que el territori del terme municipal dins del qual ara s'ofega Barcelona. Hem de casar la ciutat amb el paisatge...»⁴⁹

Potser paral·lelament hauríem hagut de definir més a fons els postulats del racionalisme sobre la ciutat funcional, els escrits de Le Corbusier sobre Barcelona, en especial referència a la *Ville radieuse* (1933), o millor, els del

màxim representant del moviment a Catalunya, Josep Lluís Sert, de qui tenim nombrosos textos, entre els que hem de destacar el seu *Rapport 2: Cas d'application: Villes*, escrit per al Congrés dels CIAM de 1937, o la seva reflexió de 1942 sobre els continguts i les propostes dels CIAM titulada *Poden sobreviure les nostres ciutats? Un ABC dels problemes urbans, anàlisi i solucions*, que de fet parteix de l'article anterior, i on fa una anàlisi de la Carta d'Atenes o Carta de Planificació de la ciutat, producte de l'estudi de 33 ciutats europees, a partir del qual s'evidencien els mals més comuns en totes elles per poder així dibuixar «el camí de les mesures més essencials» per a solucionar els problemes urbans.

Segons J. Ll. Sert, la pedra angular de la Carta és la que diu «En abordar una anàlisi qualsevol de les quatre funcions urbanes, convé recordar que tota ciutat és part d'una unitat geogràfica, econòmica, social, cultural i política de la qual depèn el seu desenvolupament» (Sert, 1983, 10). A aquesta idea d'unitat orgànica cal afegir-hi l'afirmació que la «ciutat i la regió formen una unitat», ja que «les ciutats s'estenen més enllà dels seus límits per les regions que les envolten» entre les quals hi ha una «íntima relació» (Sert, 1983, 216).

Veiem doncs, que si Rubió parla del país-ciutat, Sert ho fa de la regió-ciutat: «Para organizar las ciudades existentes, hay que establecer unas líneas generales y precisas de estos conjuntos (regiones-ciudades) y el plan de su reforma» (Sert, 1937, 45).

Aquest marc regional, que hagués estat impensable en plans anteriors, com el Pla Jaussely, és producte de l'ampliació gradual de l'àmbit d'influència de la ciutat que va prenent força durant la primera meitat del segle XX, en especial a partir dels anys trenta (ja que els plantejaments de la Mancomunitat encara estaven lluny d'aquest nivell territorial). L'estructura de la ciutat passa a ser una qüestió d'organització territorial d'un país. L'evolució de la població de la ciutat central, així com la dels altres nuclis urbans de Catalunya i de les àrees rurals, deixa de ser un afer intern. És una qüestió de planificació regional, un punt on hi ha coincidència entre les determinacions de J. Ll. Sert i les de N. M. Rubió (Torres, 1978, 127 i 168).

«La urbanització és integració d'activitats locals, però també descentralització regional i urbanització de tot un ampli hinterland», ens diu Manuel de Torres i Capell. Els temes d'urbanisme inclouen, en aquest moment històric, raonaments regionals d'abast desconegut en períodes anteriors, i l'espai on aquestes relacions regionals es manifesten amb més claredat és el de l'àrea compresa entre la Depressió Pre-litoral de darrera el Collserola i els deltes del Besòs i el Llobregat, àrea de coincidència en els dos plans, i de referència específica en el *Pla de distribució...* que en destaca el seu potencial (Torres, 1995, 42-44).

Finalment, i com a darrer aspecte, apuntar la importància que en ambdós plans es dona al *zoning*, el qual no solament acosta aquests dos plans pel que fa al concepte de la zonificació de les funcions, dins la ciutat o dins la regió, sinó que a més, i malgrat el sentit lineal dominant del *Pla Macià*, el seu treball de *zoning* el fa dibuixar també grans taques,⁵⁰ encara aquestes no corresponguin al creixement en taca d'oli que preveu Rubió per la ciutat, si que resten linealitat al treball racionalista del GATCPAC.

Conclusions

«El planejament urbà suposa, si més no, l'inici d'un debat ciutadà, de major o menor participació, segons les èpoques, sobre la ciutat i el seu futur, l'existència d'aquest debat, independentment de les seves pròpies conseqüències, és causa suficient per replantejar també l'anàlisi de l'evolució de la ciutat» (Carreras, 1993, 64).

Voldríem aquí ordenar les idees, en especial les dibuixades en la tercera part d'aquest treball, que de fet hauria de constituir-ne la part central, ja que la primera no és més que una situació del temps històric en què es van gestar i redactar els plans que es reproduïen, de manera resumida, en la segona part.

Ens proposàvem comparar les propostes teòriques de planejament territorial, en especial per a la ciutat de Barcelona, de dos plans contemporanis. La Catalunya de principis dels anys trenta aglutina i compagina els corrents culturals i artístics provinents d'Europa i Amèrica en un marc polític que permetia el desenvolupament de les avantguardes. El govern de la Generalitat no només s'identificà amb les noves tendències de l'arquitectura i l'urbanisme, sinó que els donà suport i les estimulà.

A primera vista, i pel bagatge dels protagonistes d'ambdós plans, la contraposició entre ells no sembla difícil, la seva catalogació compleix les premisses caracteritzadores de tendències conservadores, culturalistes, historicistes, organicistes, regionalistes, fins ecologistes (segons algun autor) basades en el Noucentisme mediterrani de N. M. Rubió i Tudurí i dels corrents progressistes, positivistes, racionalistes, funcionalistes, fins industrialistes basats en el Moviment Modern representat pel grup del GATCPAC i Le Corbusier.

L'esment de N. M. Rubió a l'expansió natural, a la llatinitat, en contraposició a la defensa de l'aplicació dels «nous mitjans tècnics recolzats per una nova economia urbana, que ha de permetre la reorganització harmoniosa de les grans ciutats» defensada per J. Ll. Sert en el seu escrit pel IV Congrés dels CIAM (Sert, 1937, 45), sembla ajustar-se perfectament a dues visions divergents, defensades des de posicions diferents, des de dins i des de fora, del govern municipal.

Seria també la contraposició entre els plans que conceben Barcelona amb un sentit lineal dominant, l'eix Gran Via i els dos eixos en diagonal del Paral·lel i la Meridiana del *Pla Macià*, en contra dels que la veuen com una taca d'oli de forma radiocèntrica, expandint-se al voltant del massís del Collserola, del *Pla de distribució en zones del territori català*.

Però paral·lelament hem anat veient punts de coincidència: la necessitat de descentralització i de zonificació, l'interès primer per l'habitatge, la necessitat d'esponjament del nucli antic (tot i que per mitjans diferents), la limitació de la densitat de població, la crítica a l'especulació del sòl, la preservació d'espais verds, i sobretot, les línies viàries de tràfic de pas per la regió barcelonina. Coincidència de criteris que els textos de N. M. Rubió i Tudurí constatarien, però que, en canvi, la manca de comentaris per part del grup del GATC-

PAC o les seves crítiques directes, desvirtuarien, a desgrat que les propostes concretes no s'allunyessin d'alguns d'aquests postulats tan criticats: les actuacions sectorials, la ciutat-jardí, l'àmbit regional.

No deixa de ser curiosa aquesta manca de referències per part del grup del GATCPAC al *Pla de distribució...* Potser l'explicació l'hauríem de buscar en l'escàs interès real que en definitiva mostren per l'escala territorial regional, i és que malgrat les referències teòriques en el marc dels CIAM a la regió-ciutat, el *Pla Macià* es veu fortament influenciat per la visió macroarquitectònica de la ciutat de Le Corbusier. S'orienta cap a la reorganització estricta de la ciutat de Barcelona d'acord amb la nova estètica que es plantejava problemes de funcionalitat i de planta, en el marc d'un moviment arquitectònic per excel·lència, on el planejament regional només es tingut en compte en dissenyar les vies de tràfic que afecten Barcelona, amb indiferència cap a la resta del territori català.

El *Pla de distribució...*, estaria dins una línia bucòlica i romàntica de l'urbanisme i del planejament territorial, una línia d'impacte dolç, que vol preservar l'herència històrica. El *Pla Macià* es trobaria, en canvi, dins una línia més tècnica, més dura, de major impacte sobre el marc d'actuació, tenint més en compte les funcions biològiques de la societat que no pas la seva història. Els punts en comú no es poden negligir, perquè certament, aquestes dues línies no són seguides sempre de manera coherent, homogènia ni contínua; l'eclecticisme, en ambdós casos, d'una o altra manera, en un o altre moment, hi és present.

Notes

- ¹ París tenia el 1850 una població de 1.314.000 habitants, el 1900 havia arribat als 3.300.000 i el 1925 als 4.800.000; Londres tenia 2.320.000, 6.480.000 i 7.754.200, respectivament i Berlín 1.446.000, 2.424.000 i 4.013.000.
- ² L'agregació del municipis de la rodalia s'inicia el 1897 amb la integració dels termes de Gràcia, Sant Gervasi, Sants, les Corts, Sant Martí i Sant Andreu; i continua, anys més tard amb els termes d'Horta i Sarrià.
- ³ Font: Projecte de Pla Territorial de Catalunya, vol. I. Estudis i informació territorial, 5, 40. Setembre de 1992. Citat per Torres i Capell (1995, 69).
- ⁴ La incorporació dels municipis del Pla amb sòl lliure exigia de connexions amb Barcelona. El 1903 l'Ajuntament convoca un concurs Internacional sobre avantprojectes d'enllaç de la Zona d'Eixample de Barcelona i els pobles agregats, amb la resta del terme municipal de Sarrià i Horta, que encara no estaven annexionats. El 1905 s'en dona el primer premi a Leon Jaussely (1875-1933). El projecte té voluntat monumentalitzadora, d'explícit refús del Pla Cerdà. Presenta la introducció d'espais verds, zonificació d'activitats i disseny de carrers i passeigs. L'esquema viari s'organitza a partir de cinc eixos radials i dos anells de circumval·lació. També es sistematitza el traçat ferroviari. Els equipaments s'organitzen en els focus centrals definits per les traces viàries: la gran plaça de les Glòries amb l'Ajuntament, Correus, la Biblioteca, n'és un dels més importants. Els subcentres també tenen edificis públics (Busquets, 1992, 167 i ss.).
- ⁵ Inmaculada Julián exposa tota una sèrie de plans urbanístics de la Barcelona de 1888 a 1929. Encara que l'autora es fixa especialment en el Pla Baixeras i el Pla Jaussely, parla de l'existència de més de dues dotzenes de plans, més generals o més parcials (Julián, 1988).
- ⁶ El 1914 es comença a escriure als diaris de Barcelona que cal crear la «Gross-Barcelona», es volia fer una ciutat adequada a les necessitats de la nova burgesia industrial amb la proposta de fer més feliços

- i cultivats als ciutadans de Barcelona (Julián, 1988, 103). Per Carles Carreras, aquesta idea de Gran Barcelona basada en l'èmfasi en la qualitat urbanística i dels equipaments de la ciutat i en el manteniment del seu paper de capital regional i de ciutat internacional, que es gestà a principis de segle, continua encara vigent (Carreras, 1993, 166).
- ⁷ La teoria sobre les ciutats jardí fou impulsada a Catalunya per Cebrià de Montoliu (1873-1923), que el 1912, va publicar *La Ciudad-Jardín*, resumint les teories de E. Howard, R. Unwin, G. Benoit-Lévy i P. Geddes. Els exemples més clars que se citen en tocar aquest tema són les urbanitzacions del Tibidabo, el Parc Güell i Pedralbes, els quals han tingut plantejaments i resultats molt diferents (Julián, 1988, 93). Aquest nou tipus d'urbanisme més progressista tenia com a punt important l'estructura viària i la zonificació. El mateix Cebrià Montoliu fundà el 1912 la Societat Cívica «La ciutat Jardí» que a la seva mort serà presidida per N. M. Rubió i Tudurí. La Societat tingué com a òrgan de difusió la revista *Civitas*. La Societat posà «l'accent en la dimensió política i econòmica del planejament, relacionant-lo amb polítiques territorials de gran abast com l'anglesa o l'alemanya. Defensarà (...) una actuació del sector públic, molt allunyada de les tasques de promoció o de simple normativa dels Ajuntaments de l'època dels Eixamples, fonamentant la ciutat en les seves relacions i no en el pur ordre geomètric.» (Julián, 1988, 104).
- ⁸ Corrent d'origen literari articulat en gran mesura a través de l'escriptor Eugeni d'Ors, ideòleg de la Lliga. Es defineix com antimodernista. Té paral·lelismes a Europa amb el moviment de *Sezession* de Viena, refús de l'*Art Nouveau* difós per Adolf Loos. La revista *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo* publicà el 1970 un número monogràfic sobre el noucentisme.
- ⁹ El 1918 es crea la Direcció de Parcs Públics de l'Ajuntament i N. M. Rubió n'és nomenat director; hi propiciarà tant la conceptualització com la seva nova construcció. N. M. Rubió busca per una banda racionalitzar el verd existent i per una altra hi sobreposa òptims de distribució. Vegeu «El problema de los espacios libres. Divulgación de su teoría y notas para su solución práctica» de N. M. Rubió i Tudurí (Barcelona 1926), compilat per Manuel Ribas i Piera (1995, 73-88).
- ¹⁰ Sobre aquest punt Oriol Bohigas escriu: «Així, els arquitectes que podem considerar influïts pel Noucentisme van arraconar una certa línia de modernitat (...) L'ur eclecticisme impenitent ve com a conseqüència d'haver assimilat només dos trets secundaris: el cosmopolitisme com a gest elegant i comprensiu de la multipolaritat cultural i el mediterranisme com a mite de referències més literàries que plàstiques (...) No es podien adherir als discursos ètics de l'avantguarda representada ja pel GATC-PAC, però tampoc als estilistes reaccionaris establerts en la tradició que arrencava del Segon Imperi i que a Catalunya s'encarnà en la reacció de la Dictadura.» (diversos autors, 1985, 37-38).
- ¹¹ La discussió sobre el sistema de parcs a les grans ciutats va tenir gran importància a les ciutats nord-americanes després de la guerra civil (F.L. Olmsted, C. Vaux, Ch. Eliot, D. Burnham). El parc ja no és només un equipament per l'oci, sinó un element fonamental de la reforma social que busca suavitzar els problemes socials. El parc passa a tenir un contingut funcional específic: esportiu, pel joc dels nens, per passejar... (Busquets, 1992).
- ¹² La idea de l'Exposició Universal estava latent en el programa urbanístic industrial, Puig i Cadafalch ho expressa ja el 1905 en un article a *La Veu de Catalunya* titulat: «A votar! Per l'Exposició Universal». A l'article justifica l'exposició com la forma de portar a la pràctica gran part del pla d'enllaços de Jaussely. Es plantejaren dues alternatives: urbanitzar el Parc del Besòs o la muntanya de Montjuïc. El 1913 una comissió mixta composta per Cambó, Pich i Pon i Puig i Cadafalch aposta per Montjuïc. La Primera Guerra Mundial i la Dictadura de Primo de Rivera ajornen l'esdeveniment que de primer es volia per a 1919, després es fixa la data de 1923, però la dictadura n'interromp les obres, iniciades el 1917, entre el 1921 i el 1925. Finalment la burgesia catalana arriba a un pacte amb Primo de Rivera i l'exposició es planteja per a 1929. Es construeixen 14 palaus de mides variables, el Poble Espanyol, l'Estadi, la Font màgica. Les institucions públiques aprofiten per fer obres en edificis emblemàtics de la ciutat i s'obren dues noves àrees cap a ponent: la Diagonal i la Plaça d'Espanya (N. M. Rubió i Tudurí participa en la seva concepció fent una proposta de gratacles d'oficines i habitatges sobre unes 8,5 ha. També els membres del GATC-PAC feren propostes per aquest espai (Busquets, 1992, 188-202).
- ¹³ Eduard Masjuan dedica el seu estudi *Urbanismo y Ecología en Cataluña* (1992), introduït per Joan Martínez Alier, a rebatre aquesta afirmació de Francesc Roca (Masjuan, 1992, 31).
- ¹⁴ Per contra Françoise Choay, qualifica al moviment racionalista com a defensor de les formes pures, contra el Modernisme i sota la influència del Cubisme (Choay, 1983, 41).
- ¹⁵ Terán cita aquí a Oriol Bohigas. Segons Bohigas és l'època en què triomfa el racionalisme ortodox dins l'arquitectura i l'urbanisme català amb el protagonisme del GATC-PAC: «El racionalisme orto-

- dox i dogmàtic que enllaça més directament amb la cultura europea, és, doncs, obra pràcticament exclusiva del GATCPAC (...) És Catalunya, qui durant la Segona República se situa entre els capdavanters de l'avantguarda arquitectònica europea, com havia passat amb el Modernisme. En realitat es tracta de dos moments d'una certa plenitud ideològica, social i política de la Catalunya moderna. Si el Modernisme fou l'arquitectura de la burgesia progressista que impulsà la Renaixença, el racionalisme fou l'arquitectura de la Generalitat» (Bohigas, 1970, 41).
- 16 «No es pot oblidar que l'espai és el marc físic on la vida i el treball dels homes es desenvolupa, i que, per tant, esdevé un «bé» que es produeix i es comercialitza a partir d'interessos de classe. No es pot oblidar, tampoc, que el liberalisme, pel que fa referència a l'espai –liberalisme en el qual es movia la política catalana dels anys 1931-1932–, sempre és clarament conservador.» (Casassas, 1977, 209).
- 17 Cita de l'obra de Joan P. Fàbregas (1933) *La crisis mundial y sus repercusiones en España*, Barcelona, Ed. Atenas, A.G., p. 5 (Roca, 1972, 19).
- 18 La zonificació i ordenació ja havia estat preconitzada per Cebrià de Montoliu, i la idea de reequilibrar el territori a través d'accions planificadores tenia precedents, com hem vist, en els treballs de la Mancomunitat a través del pla sexenal de 1920. El propi N. M. Rubió ja havia reclamat aquest mateix any la necessitat de fer un Pla Regional per «ordenar el territori com s'ordena una ciutat» (Busquets, 1992).
- 19 El 1922 N. M. Rubió publica a la revista *Civitas* l'article «De les barraques a les casetes» reescrit el 1933 sota el títol estereotipat de «La caseta i l'hortet». El mateix 1933 presenta al II Congrés d'Arquitectes de Llengua Catalana «Un programa d'acció: la mobilització de la propietat urbana». Recopilats en l'edició a cura de Ribas i Piera (1995, 139-161).
- 20 El transport com articulador de creixement, els desplaçaments interns i la relació amb el territori, són centrals en el pavelló de l'Exposició Universal de 1929 en que participa amb la maqueta «La Barcelona futura» que il·lustra el seu projecte (Figura 6). (Vegeu nota 12).
- 21 Segons Solà-Morales: «La posició a favor de les accions autodefensives de les associacions de veïns i l'actitud crítica davant de l'especulació incontrolada marquen bé l'espai d'intervenció socialdemòcrata en què es mou el pensament urbanista de Rubió i Tudurí (Solà-Morales, 1989, 132). Escriu «Per un Eixample millor». *Mirador*, 1934 i «Preservació dels barris agradables» *Civitas*, 12, 1923. Aquest darrer contingut en el recull de Ribas i Piera (1995, 55-58)
- 22 N. M. Rubió i Tudurí fa una primera presentació del Regional Planning a l'Estat Espanyol, en el XI Congreso Nacional de Arquitectos, Primero de Urbanismo, el 1926. Segons Fernando de Terán, que en reproduïx diverses cites, els textos de Rubió estaven imbuïts de la més ortodoxa doctrina descentralitzadora, homogeneïtzadora, contrària a l'exagerada atracció dels grans centres urbans, preconitzadora de la dissolució urbana per tot l'àmbit del país a través de la multiplicació de centres de vida civil i de creixement limitat (Terán, 1982, 47-51). Ribas i Piera reproduïx l'article publicat el mateix any a la *Revista de Catalunya* amb el títol «La qüestió fonamental de l'urbanisme: El país-ciutat» (n. 20, febrer de 1926) i que es correspon amb la ponència presentada conjuntament amb els arquitectes Porcel (a títol pòstum) i Llopart, a l'esmentat Congrés, titulada «El Urbanismo en las poblaciones modernas» (Ribas, 1995, 63-68).
- 23 El moviment per «la Catalunya-Ciutat», expressió atribuïda a Gabriel Alomar, responia a la persistent reclamació de la població catalana davant o en contra del centralisme barceloní, el caràcter absorbent de la capital catalana i l'aïllament i abandonament que sentien els catalans de fora de Barcelona (Seguiment fet per Fernando de Terán de la *Revista de Catalunya* 22 d'abril, 24 de juny, 27 de setembre i 3 de desembre de 1926) (Terán, 1982).
- 24 S'utilitza aquí la reproducció feta el 1976 a la revista *Novatecnia*, núm. 1, i reproduïda en forma de Separata pel Congrés de Cultura Catalana el mateix any, amb una nota introductòria de Manuel Ribas i Piera que signa com a Delegat del Principal de l'àmbit «Ordenació del Territori» del Congrés de Cultura Catalana.
- 25 Lluís Casassas, en canvi, assenyalava que després d'aquesta iniciativa de la Societat Cívica la Ciutat Jardí, la idea de l'organització territorial, feta amb finalitats polítiques i administratives, que englobés la totalitat de Catalunya, va anar prosperant tal com es pot observar en diferents moments: els acords presos a l'Assemblea del separatisme català, celebrada a l'Havana l'any 1928, el projecte d'Estatut de Catalunya, la Llei de règim local, les anàlisis de l'estructura urbana de Barcelona del GATCPAC a principis dels anys trenta, la sol·licitud presentada a la Generalitat de Catalunya per part de les entitats araneses el 1931 i la pròpia ponència per a la Divisió Territorial de Catalunya creada el 1931 (Casassas, 1977, 200-201).
- 26 Segons la nomenclatura del mapa final resum del pla (Rubió, 1932, 96-97).

- ²⁷ Comité Internacional pour la Réalisation des Problèmes Architecturaux (grup internacional que organitzava congressos de gran prestigi com els CIAM –Congrés Internationaux d'Architecture Moderne–) El GATEPAC, Grup Espanyol d'Arquitectes i Tècnics per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània, es subdivideix en els grups del nord, centre i est. Fou a Barcelona on els delegats del CIRPAC es reuniren els dies 29,30 i 31 de març de 1932 en assemblea preparatòria del IV Congrés que havia de celebrar-se a Moscou i que després va tenir lloc a bord del vaixell Patris II en viatge per la Mediterrània i a Atenes. S'hi redactà la «Carta d'Atenes» abecedari de l'urbanisme modern.
- ²⁸ Els seus integrants inicials foren: J.M. Aizpurúa, C. Alzamora, R.A. Álvarez, P. Armengou, V. Calvo, R. de Churruga, S. Esteban de la Mora, F. García Mercadal, S. Illescas, J. Labayen, F. López Delgado, M. Martínez Chumillas, F. Perales, G. Rodríguez Arias, J.L. Sert, M. Subiño, J. Torres Clavé i L. Vallejo (Terán, 1982).
- ²⁹ Josep Torres i Clavé en fou el director durant tot el període en què es publicà. La revista, de caràcter trimestral, s'inscriví dins de la línia de les publicacions racionalistes de l'època, amb un format igual a la «Das Neue Frankfurt» d'Ernest May o a la «S.A.» soviètica, i fou hereva de «L'esprit Nouveau» d'Ozentat i Le Corbusier, la qual es subtitulava Revista Internacional d'Activitat Contemporània. Estava pensada com a òrgan d'expressió i de treball del grup, amb intencions clarament didàctiques de divulgació i polèmica de les teories racionalistes.
- ³⁰ «...en los documentos existentes queda claro que el único grupo que de hecho tuvo una organización y mantuvo su homogeneidad, desde sus orígenes hasta el período de la guerra civil, fue el grupo catalán, pues los acuerdos tomados en la reunión de Zaragoza fueron desarrollados únicamente por el GATCPAC, transformándose en unos estatutos que incluían todos los artículos y reglamentaciones necesarias para regular el funcionamiento de un grupo.» (Theilacker, 1972, 9).
- ³¹ Les reunions del CIRPAC per preparar el IV Congrés portaren a Barcelona a Le Corbusier en representació francesa, Giedion en representació suïssa, Gropius de Berlín, Van Estereen d'Amsterdam i Bourgeois de Bussel-les, convertits en hostes del president Macià. Le Corbusier explica en el seu llibre *La Ville Radiuse* (1933) l'entrevista que va tenir amb Francesc Macià en la qual el president li manifestà el seu suport i Le Corbusier s'oferí a col·laborar desinteressadament amb el Govern Català. Sobre Barcelona posa èmfasi en «la intensitat d'aquesta ciutat, la joventut i esperit dels seus governants, permetien totes les esperances: en fi, un punt vivent de la terra, on els temps moderns han trobat asil» (Tarragó, 1972, 27-28).
- ³² Al núm. 12 (1933) d'*AC* s'hi transcriuen les discussions del CIRPAC.
- ³³ Martorell Portas, Florensa Ferrer i Martorell Otzet fan referència al Pla Macià amb el nom de Plan Regulador de Barcelona (Martorell et al. 1970,103).
- ³⁴ A la introducció que realitza E. Moreno, prèvia als textos que recopila relacionats amb la política urbanística de la Generalitat de Catalunya (i que són en concret els Estatuts i reglaments del GATCPAC, el projecte de La Ciutat del Repòs i les Vacances, el Regional Planning, els Decrets de la Generalitat sobre estatge, el Decret de municipalització de les finques urbanes i un annex amb les conclusions del I Congrés d'Arquitectes de Llengua Catalana) fa una entervorida defensa dels treballs del GATCPAC i dels seus dos principals representants J.Ll. Sert i J. Torres Clavé, mentre que del Regional Planning dels germans Rubió, que després transcriu, es limita a fer-ne una estricta exposició, encara que força detallada.
- ³⁵ Un primer esquema és constituït per cinc grans grups: producció, (port, zones industrials i *city*), centre cívic, habitació (habitatges i hotels), repòs (zones verdes i zona de platja) i tràfic i circulació (com element d'enllaç). Dos anys més tard hi ha petites variacions que obvien alguns elements teòrics de la ciutat funcional: *zoning*; nou mòdul de 400 x 400 m.; transports, automòbils, camionatge; ferrocarrils; transports marítims; aviació i zona de repòs (Roca, 1977, 33).
- ³⁶ El barri del Port Franc es trobava entre el carrer Tarragona i l'avinguda de les Corts Catalanes. Preveia un mòdul de 400 x 400 m. amb a una edificació baixa (planta i pis) destinada a una població obrera immigrant no integrada. La densitat era de 900 habitants/ha. Es volia proporcionar en aquest barri unes condicions de vida similars a les del camp. Per al barri del Besòs també es pensava en una quadrícula de 400 m, però amb grans immobles proveïts de serveis comuns (Martorell et al. 1970, 104-105).
- ³⁷ També s'hi preveu una base de zepelins i prop de la plaça de les Glòries s'hi situa finalment un cap d'aterratge per a avionetes.
- ³⁸ L'anomenada aleshores també «Ciutat Obrera de Repòs i Vacances» trobà un fort defensor en Josep M. Sucre, President del Comissariat de la Casa Obrera, que ja en cartes a Le Corbusier i J.Ll. Sert, de 1934, comunicava la seva acció en defensa d'aquest projecte davant del President Companys. Ja

en aquest any podem llegir una carta de Sert a Le Corbusier on manifesta: «He recibido el 22 de enero (de 1934), una carta de Josep M. Sucre avisándome que la primera piedra de la Ciutat de Repòs i de Vacances se pondrà durante las fiestas del primero de mayo» (Tarragó, 1972, 31-32).

- ³⁹ Francesc Roca fa un repàs de les diferents opinions expressades per planificadors urbans i estudiosos, els quals ressalten el caràcter utòpic del Pla Macià. Roca qualifica alguns d'aquests treballs com a excessivament superficials i a vegades inexactes i en reproduïx alguns fragments (Roca, 1977, 46-48).
- ⁴⁰ També Oriol Bohigas fa un classificació de diferents corrents en el que anomena les *Dues arrencades revolucionàries*, i on inclou al Modernisme i el Racionalisme del grup del GATCPAC, i les *Dues etapes bescantades*, on parla del Neoclassicisme i del Monumentalisme de la Dictadura i de l'Exposició de 1929, tot i que en aquestes darreres etapes no esmenta per res a N. M. Rubió (Bohigas, 1963). I, con hem vist encara que en sentit contrari, Joan Martínez Alier, marca dues «línies contraposades», dues tradicions urbanístiques diferents: la seguida per Cebrià de Montoliu (on podem emmarcar a N. M. Rubió) i la seguida per Le Corbusier (on podem emmarcar al grup del GATCPAC). La primera és, segons la seva definició, organícista, culturalista, regionalista, ecologista; la segona, industrialista, deshumanitzada, antiecològica (Masjuan, 1992).
- ⁴¹ Immaculada Julián (1988) parla del projecte de la «Barcelona futura» presentat el 1929 per N. M. Rubió i Tudurí i R. Argilés, com un més dels projectes per a la ciutat de Barcelona dels quals fa un repàs més o menys extens. El projecte és considerat per l'autora com una banda entre el Pla de L. Jaussely i el Pla de Barcelona 2000 del 1970 on s'insisteix en la subordinació del creixement espontani i en realitzar la Gran Barcelona a l'altra banda del Collserola. N. M. Rubió preveia per a aquesta futura Barcelona una tipologia urbanística relacionada amb els projectes utòpics, ja que barrejava elements de caràcter clarament futuristes amb edificacions tant racionalistes com noucentistes (Julián, 1988, 79).
- ⁴² Article titulat «La Barcelona futura» a *Mirador*, I, núm. 39, de 24 d'octubre de 1929. Compilat per Manuel Ribas (Ribas, 1995, 89-92).
- ⁴³ I encara, segons Oriol Bohigas, demanaren en un primer moment la col·laboració del GATCPAC per l'elaboració del pla regional que se'ls havia encarregat. Vegeu cita de l'apartat d'introducció. (Bohigas, 1963, 43).
- ⁴⁴ Una autopista elevada que seguiria la costa havia estat esmentada també per N. M. Rubió el 1929 en fer referència a un vial litoral sobre pantalanos o barcasses.
- ⁴⁵ Citat per Salvador Tarragó (1972, 25).
- ⁴⁶ El projecte de dissenyar un bloc de cases econòmiques, que fou anomenat Casa Bloc, a l'Avinguda Torres i Bages de Sant Andreu, fou un encàrrec de l'Institut contra l'atur forçós (ICAF), organisme dependent de la Generalitat, de 1932. Es construïren el 1933 unes unitats de caire experimental a càrrec del Comissariat de la Casa Obrera i es col·locà la primera pedra del futur bloc, les obres del qual no acabaren fins el 1936. Es tracta d'un edifici amb planta en forma de Z de 207 habitatges de dues plantes, a que s'accedeix per un passadís. Es considera el primer conjunt residencial construït a l'Estat Espanyol absolutament adscrit a la nova ideologia i al nou llenguatge racionalista (Bohigas, 1970, 44-45).
- ⁴⁷ Oriol Bohigas escriu al respecte: «Caldria encara fer un comentari positiu a l'eclecticisme de Rubió i de la gent del seu grup generacional i ideològic, considerant el valor de la seva obra al marge de les referències al context social i cultural que semblen justificar-lo. Obrir els ulls a tantes sol·licitacions diverses i contradictòries fou un pas en certa manera positiu. Potser podríem dir que, amb intencions diverses la manca de predisposició ètica a l'hora d'escollir el llenguatge i els dubtes sobre l'omnipotència del disseny en la transformació del món (...) fou més que una claudicació, un pas anticipat a les actituds crítiques que avui han obligat a la revisió del Moviment Modern.» (diversos autors, 1985, 39-40).
- ⁴⁸ N. M. Rubió i Tudurí «Un projecte de Capital federal» a *Mirador*, III, núm. 128, 16 de juliol de 1931. Compilat per Manuel Ribas (Ribas, 1995, 107).
- ⁴⁹ Tots aquests articles estan compilats en la publicació de Manuel Ribas (Ribas, 1995).
- ⁵⁰ Les formes de planejament evolucionaren seguint la cronologia europea. La primera forma d'intervenció sobre la ciutat fou basada en la creació o sobreimposició de línies de circulació, de vies de trànsit, avingudes i carrers nous; és el planejament lineal que basa el seu desenvolupament en el transport, amb èmfasi en la tècnica característica el segle XIX. Cerdà s'inscriu en aquest tipus de planejament que es perllongarà posteriorment amb el problema plantejat a l'hora d'enllaçar les diverses trames: Ciutat Vella, Eixample i els municipis annexats (Pla Jaussely). A partir dels anys 30, amb la influèn-

cia del moviment modern en arquitectura i urbanisme, el planejament lineal no desapareix, però és inclòs dintre del que es coneix com la zonificació. Es dibuixen taques de color sobre la ciutat, a través de les quals es decideix quin ha de ser l'ús preferent o exclusiu del sòl afectat en el futur. El pla Macià aplica aquesta forma de planejament però amb unes taques de color molt grosses, ja que dissenya noves grans zones sense massa detall (Carreras, 1993, 165).

Bibliografia consultada

- A.C. DOCUMENTS D'ACTIVITAT CONTEMPORÀNIA. *Revista del GATEPAC. (1931-1937)* Barcelona.
- BOHIGAS i GUARDIOLA, Oriol (1963): *Barcelona entre el Pla Cerdà i el barraquisme*, Barcelona: Edicions 62, 160 pp.
- BOHIGAS i GUARDIOLA, Oriol (1970): *Arquitectura i urbanisme durant la República*, Barcelona: Ed. Tusquets (Conèixer Catalunya), 108 pp.
- BUSQUETS i GRAU, Joan (1992): *Barcelona. Evolución urbanística de una ciudad compacta*, Madrid: Ed. Mapfre, (Col. Ciudades de Iberoamérica), 425 pp.
- CARRERAS i VERDAGUER, Carles (1993): *Geografía urbana de Barcelona. Espai mediterrani, temps europeu*. Barcelona: Ed. Oikos Tau, 175 pp.
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1977): *Barcelona i l'espai català. El paper de Barcelona en la formació i en l'ordenament del territori a Catalunya*, Barcelona: Ed. Curial, (Col. Biblioteca de Cultura Catalana: 30), 324 pp.
- CHOAY, Françoise (1983): Trad. Luis del Castillo, *El urbanismo. Utopías y Realidades*, 3a Ed., Barcelona: Ed. Lumen, (Col. Palabra en el tiempo: 74), 539 pp.
- DIVERSOS AUTORS (1985): *Nicolau M. Rubió i Tudurí, 1891-1981. El jardí, obra d'art. Catàleg de l'Exposició*, Barcelona: Fundació La Caixa de Pensions, 173 pp.
- GAI.FRA, Montserrat; ROCA, Francesc i TARRAGÓ, Salvador (1972): *Atlas de Barcelona, siglos XVI-XX*, Ed. Publicaciones del Colegio de Arquitectos de Cataluña y Baleares, 538 pp.
- G.A.T.C.P.A.C. (1932): «Esbós del programa del G.A.T.C.P.A.C. La Urbanització de la Barcelona futura», a *MIRADOR*, núms. 170, 171 i 172, de 5, 12 i 19 de maig.
- JULIAN, Immaculada (1988): *L'urbanisme a Barcelona entre dues exposicions (1888-1929)*. Barcelona: Ed. Els llibres de la frontera, (Col. Coneguem Catalunya: 23), 120 pp.
- MARTORELL i PORTAS, V.; FLORENSA FERRER, A. i MARTORELL OTZET, V. (1970): *Historia del urbanismo en Barcelona. Del Plan Cerdà al Área Metropolitana*, Barcelona: Ed. Labor, 153 pp.
- MASJUAN BRACONS, Eduard (1992): *Urbanismo y ecología en Cataluña*. Móstoles (Madrid): Ed. Madre Tierra, 151 pp.
- MIRADOR, SETMANARI DE LITERATURA, ART I POLÍTICA (1932): Barcelona, any IV, núm. 170-172.

- MORENO, Eduard (curador) (1977): *La Generalitat de Catalunya. III. La política Urbanística*, Barcelona: Ed. Undarius, (Col Textos: 11), 130 pp.
- NADAL i PIQUÉ, Francesc (1991): «El pensament geogràfic a Catalunya contemporània fins els anys quaranta» a *I Congrés Català de Geografia, Ponències, II*, Barcelona, Societat Catalana de Geografia. pp. 5-20.
- RIBAS i PIERA, Manuel (1964): «Història de l'urbanística als Països Catalans» a BARDET, Gaston: *L'Urbanisme*, Barcelona: Ed. 62, (Col. a l'abast, núm.: 14), pp. 137-161.
- RIBAS i PIERA, Manuel (curador) (1995): *Nicolau M. Rubió i Tudurí i el planejament territorial*, Barcelona: Ed. Altafulla i Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, (Col. Clàssics del Pensament Territorial a Catalunya: 1) 185 pp.
- ROCA i ROSSELL, Francesc (sd) «La Gross Barcelona: dues introduccions» a *Recerques. Història, Economia, Cultura. Ideologia i Creixement industrial*, núm. 6, Barcelona: Ed. Ariel, pp. 119-135.
- ROCA i ROSSELL, Francesc (1972): «El G.A.T.C.P.A.C. y la crisis urbana de los años 30» a *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo. Publicación del Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares*, nº 90. pp. 18-23.
- ROCA i ROSSELL, Francesc (1977): *El Pla Macià*, Barcelona: Ed. La Magrana, pp. 107
- ROCA i ROSSELL, Francesc (1983a): *Política, economía y espacio. La política territorial en Cataluña (1936-1939)*, Barcelona: Ed. del Serbal, (Col. Libros del tiempo, Serie: economía. trabajo, medio ambiente), pp. 122.
- ROCA i ROSSELL, Francesc (1983b) «Dels eixamples del vuit-cents a la Catalunya –ciutat de la Mancomunitat» a Jaume Sobrequés i Callicó (dir) *Evolució urbana de Catalunya*, Barcelona: Ed. La Magrana i Institut Municipal d'Història, (Col. Curs d'Història de Catalunya: 3), pp. 83-95.
- ROCA i ROSSELL, Francesc (1983c): «La política territorial de la Generalitat i la «nova economia urbana» a Jaume Sobrequés i Callicó (dir) *Evolució urbana de Catalunya*, Barcelona: Ed. La Magrana i Institut Municipal d'Història, (Col. Curs d'Història de Catalunya: 3), pp. 97-108 .
- RUBIÓ i TUDURÍ, Nicolau Maria i Santiago (1932): *El pla de distribució en zones del territori català (Regional Planning)*, Barcelona, Separata del Congrés de Cultura Catalana de 1976.
- SERT, Josep Lluís (1937): «Cas d'application: Villes. CIAM Rapport, 2», Paris, Congrès Internacional a *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo. Publicación del Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares*, nº 90. pp. 44-47.
- SERT, Josep Lluís (1983): *Poden sobreviure les nostres ciutats? Un ABC dels problemes urbans. Anàlisi i solucions*. Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, 250 pp.
- SICA, Paolo (1981): Trad. J. Hernández Orozco, *Historia del urbanismo. El siglo XX*, Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local, pp. 746.
- SOLÀ MORALES i RUBIÓ, Ignasi de (1989): «Nicolau M. Rubió i Tudurí: ciutat i arquitectura» a Bosch i Espelta, Josep (coord) et alii: *Nicolau Maria*

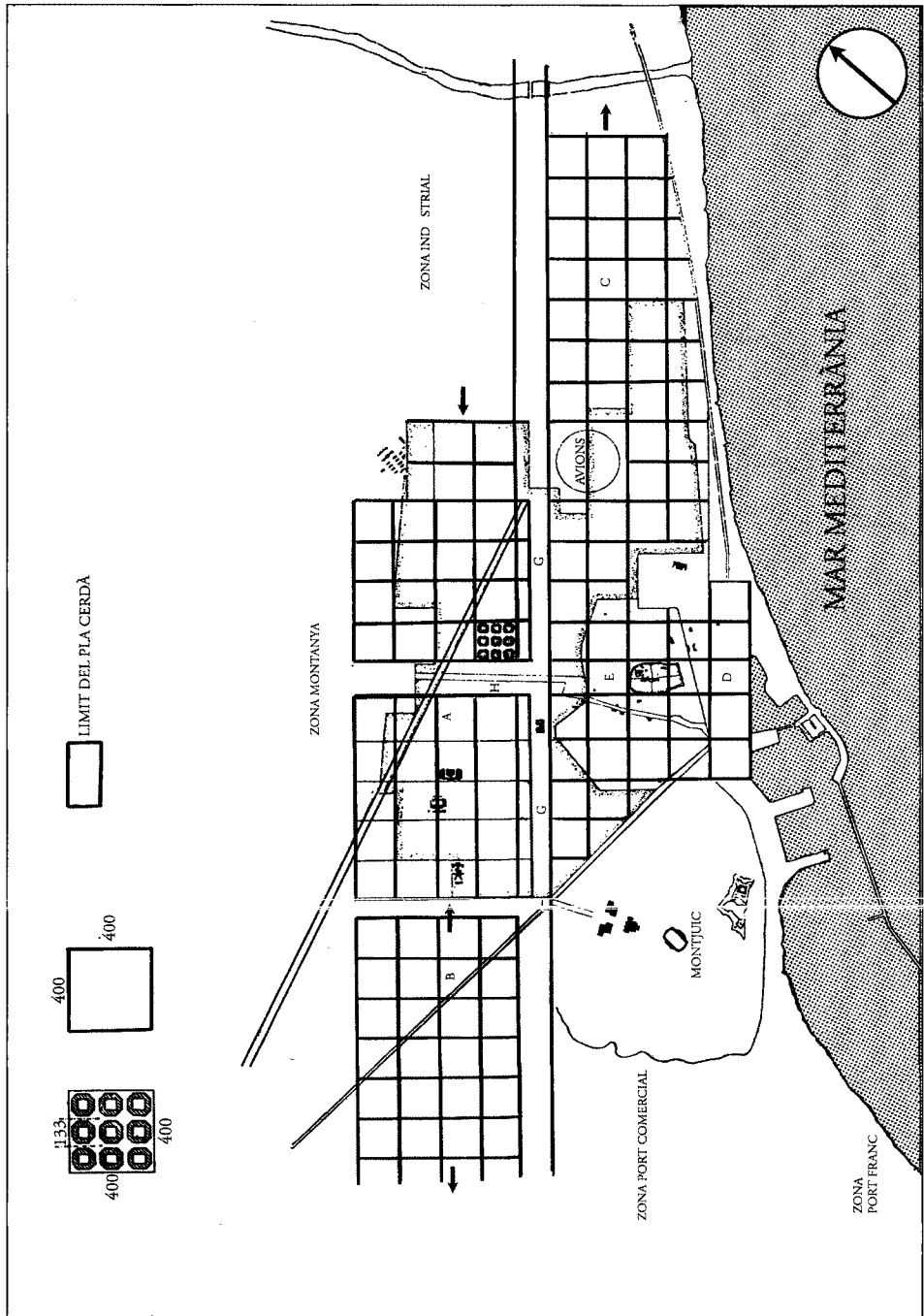
- Rubió i Tudurí (1891-1981)*, Barcelona: Ed. Ajuntament de Barcelona, (Col. Gent de la Casa Gran: 4), pp. 127-144.
- TARRAGÓ, Salvador (1972): «El Pla Macià o la Nova Barcelona 1931-1938» a *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo. Publicación del Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares*, nº 90, pp. 24-36.
- TARRAGÓ, Salvador (1978): *En defensa de Barcelona*, Barcelona: Ed. Aedos. (Col. Iskra Universitària), pp. 154.
- THEILACKER, Joan C. (1972): «La organización interna del G.A.T.C.P.A.C.» a *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo. Publicación del Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares*, nº 90, pp. 8-17.
- TERÁN, Fernando de (1982): *Planeamiento urbano en la España contemporánea (1900-1980)*, Madrid: Alianza Editorial, (Col. Alianza Universidad Textos: 39), 631 pp.
- TORRES i CAPELL, Manuel de (1995): «L'estructura urbana de Barcelona. De les annexions a la fi de la guerra civil» a Jaume Sobrequés i Callicó (dir.) *Història de Barcelona*, Ed. Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, vol. 7, pp. 31-70.
- TORRES i CAPELL, Manuel de (1987): *El Planejament urbà i la crisi de 1917 a Barcelona*, Barcelona: Edicions de la Universitat Politècnica de Catalunya, pp. 179.
- TULLA i PUJOL, Antoni-Francesc (1991): «El pensament sobre l'ordenament del territori i la legislació actuals» a *I Congrés Català de geografia, Ponències, II*, Barcelona: Societat Catalana de Geografia, pp. 69-83.

Figura 1

Nicolau M. i Santiago Rubió i Tudurí. Pla de Barcelona, exemple de detall de la regió de Barcelona, inclòs en el *Pla de distribució en zones del territori català (Regional Planning)*. Barcelona, 1932. Reproduït a Ribas (1996)

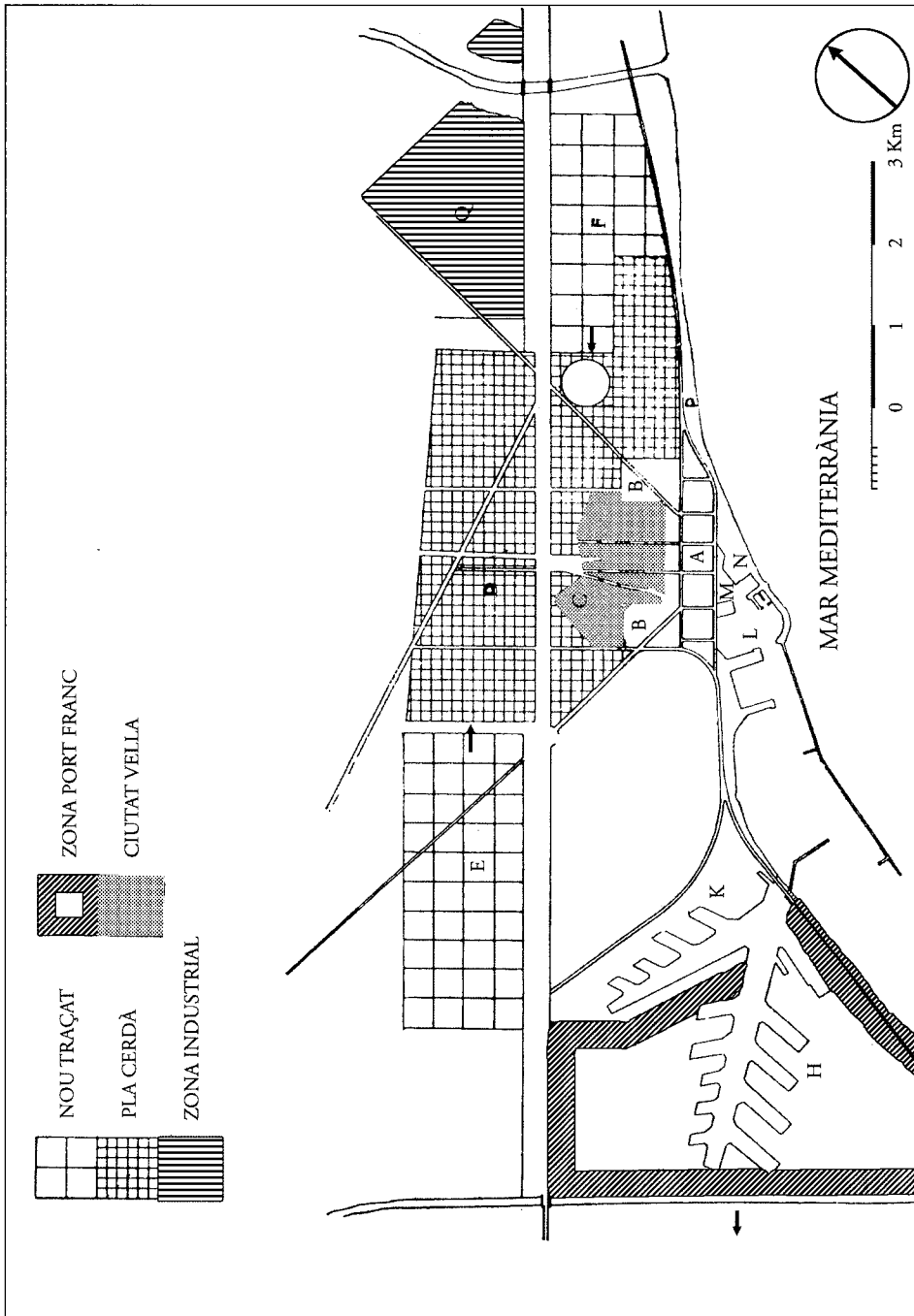
Figura 2

Plaça Macià. Esquema del Mòdul 400 x 400, forma part dels sis plànols, publicats a AC. Publicació del GATEPAC, núm. 13, p. 21: «Barcelona. Esquemas para el proyecto del conjunto» Barcelona, 1r. trimestre 1934, realitzats a París en el despatx de Le Corbusier. Reproduït a Galera (1972)

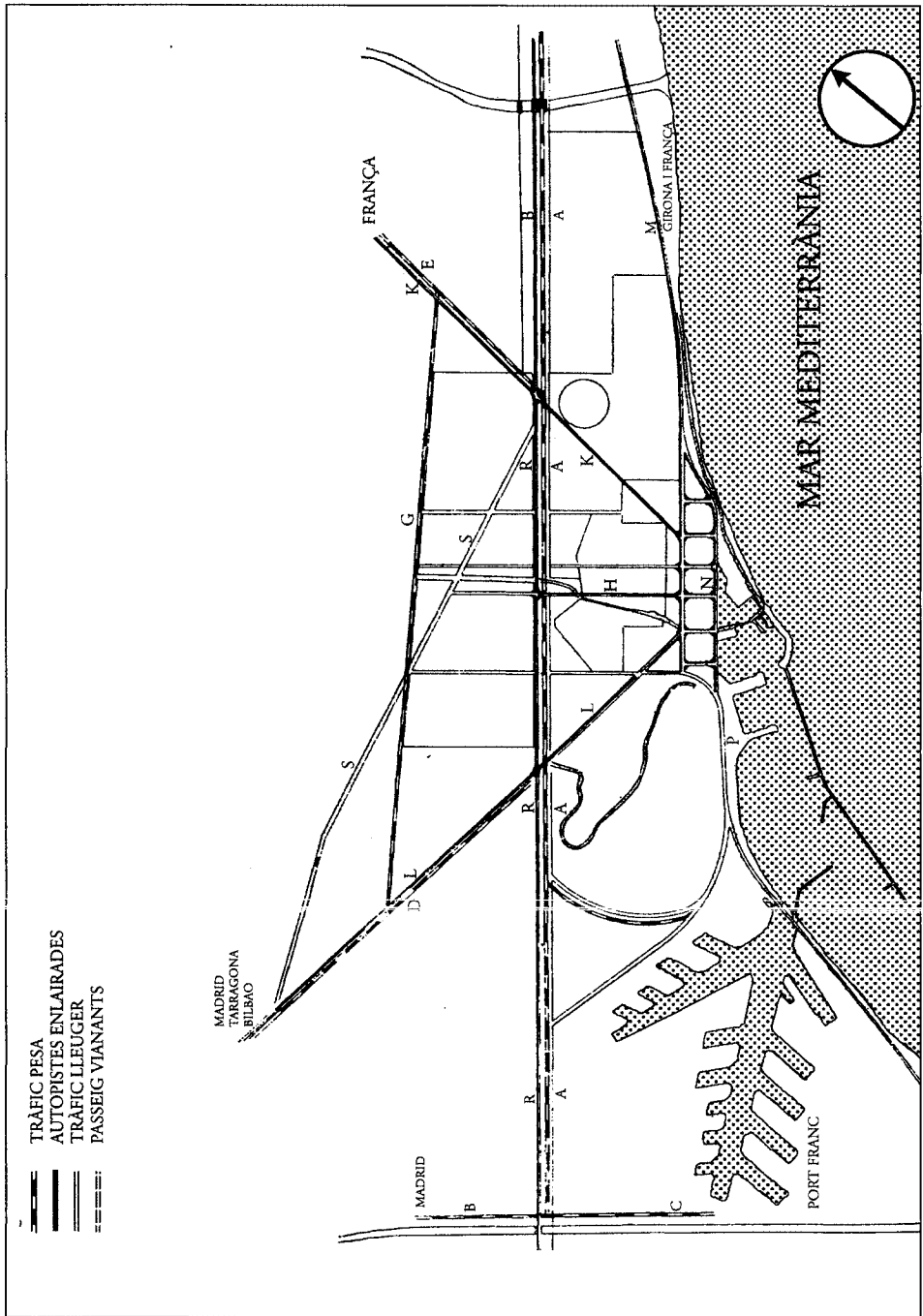

Figura 3

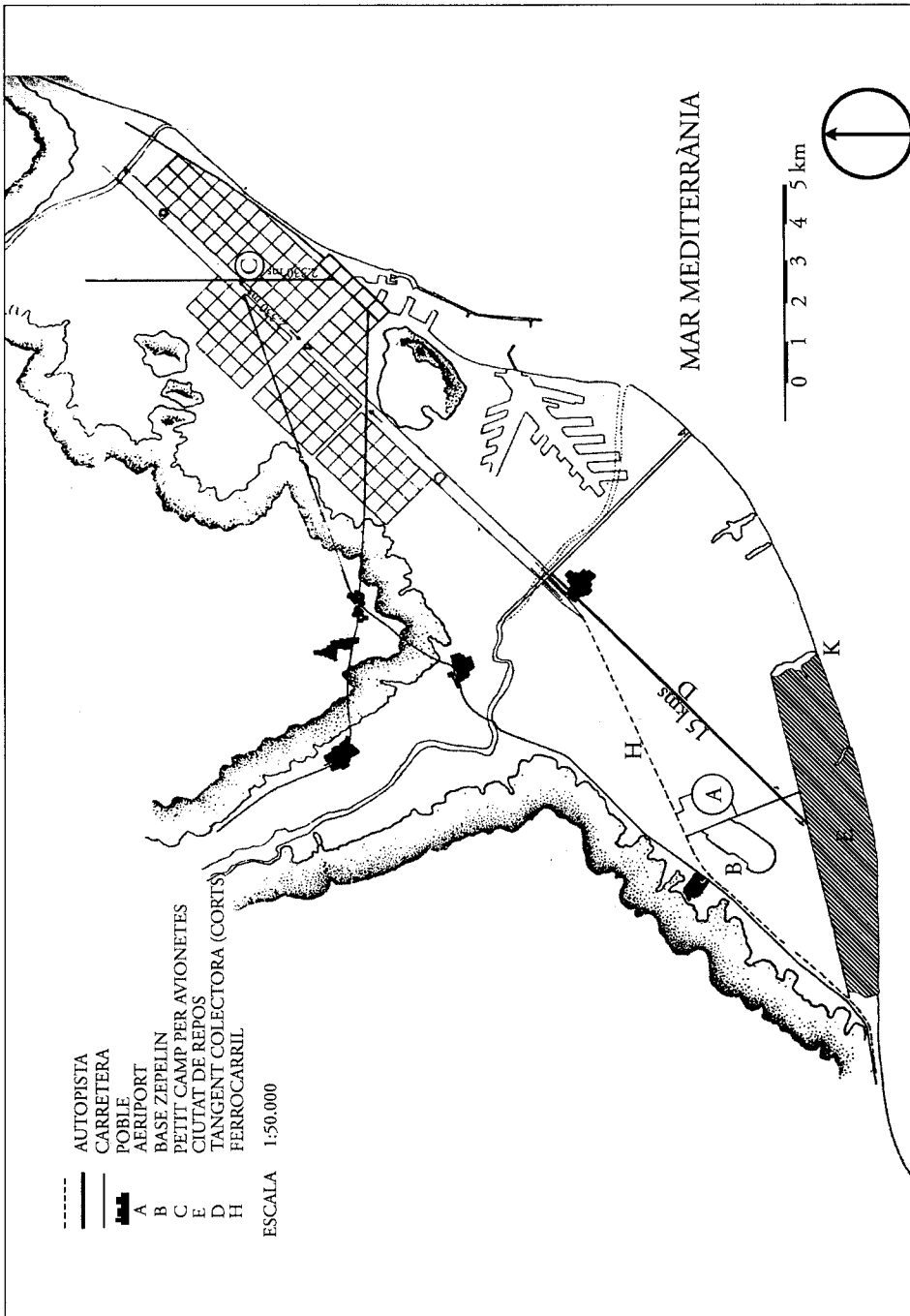
Pla Macià. Esquema de zoning que forma part dels sis plànols, publicats a AC. Publicació del GATEPAC, núm. 13, p. 21: «Barcelona. Esquemas para el proyecto del conjunto» Barcelona, 1r trimestre 1934, realitzats a París en el despatx de Le Corbusier. Reproduït a Galera (1972)

Figura 4

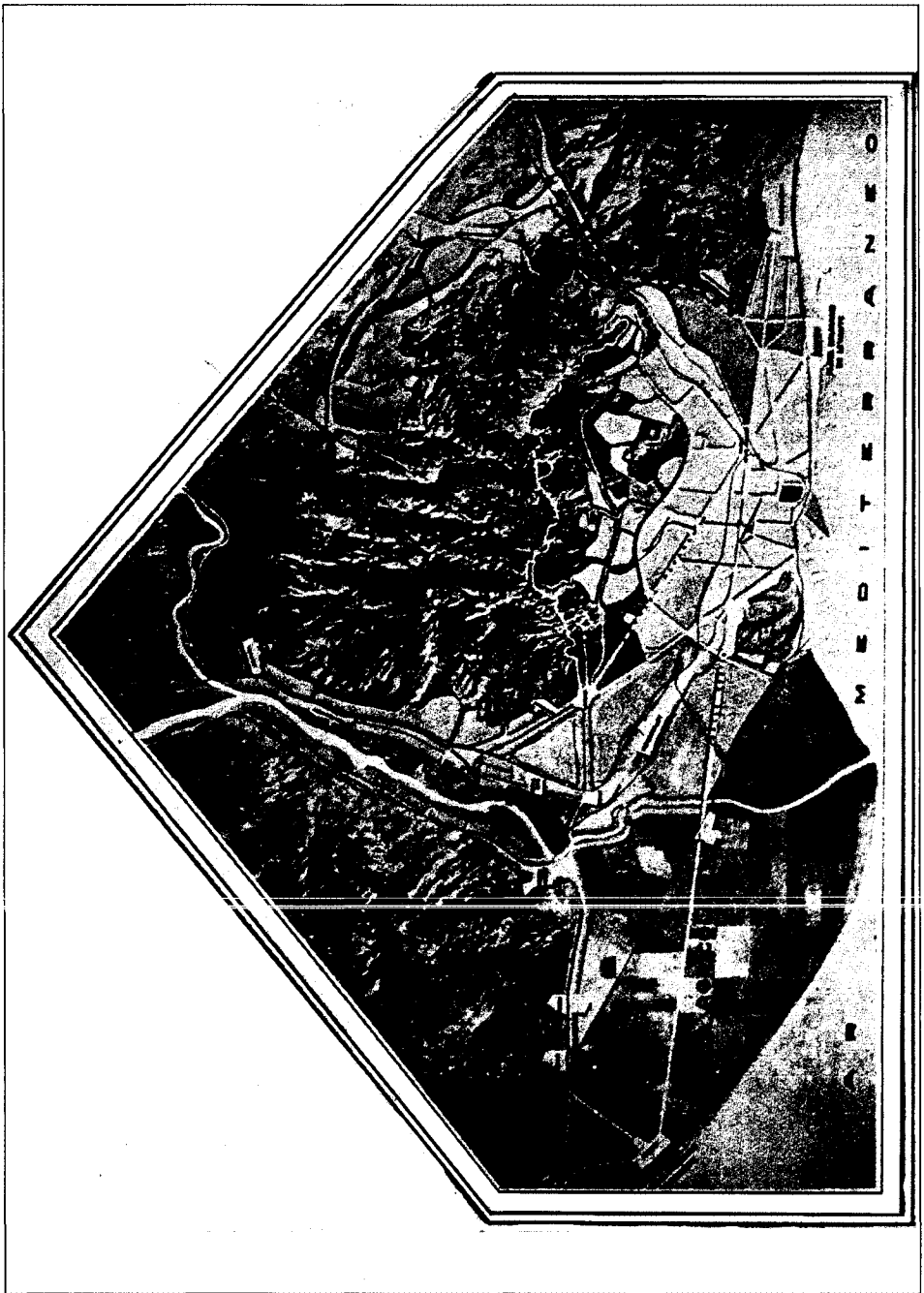
Esquema de transports que forma part dels sis plànols, publicats a AC. *Publicación del GATEPAC*, núm. 13, p. 21: «Barcelona. Esquemas para el proyecto del conjunto» Barcelona, 1r trimestre 1934, realitzats a París en el despatx de Le Corbusier. Reproduït a Galera (1972).

Figura 5

Esquema corresponent a la zona d'aviació i de repòs, forma part dels sis plànols, publicats a AC. *Publicación del GATE-PAC*, núm. 13, p. 21: «Barcelona. Esquemas para el proyecto del conjunto» Barcelona, 1r trimestre 1934, realitzats a París en el despatx de Le Corbusier. Reproduït a Galera (1972)

Figura 6

Nicolau M. Rubió i Tudurí. Barcelona futura. Pla en relleu de la urbanització dels voltants de Barcelona. Maqueta pentagonal presentada al «Pavelló de la Ciutat de Barcelona» de l'Exposició Universal de 1929. Publicat a *Mirador* el 13/3/1930 dins l'article «La futura política urbanística de Barcelona: urbanització regional». Reproduït a Galera et alii (1972)